

GECSÉNYI LAJOS

KATONÁK ÉS POLGÁROK A GYŐRI VÉGVÁRBAN A XVI—XVII. SZÁZADBAN

A török hatalom 1526 után ismételen megújuló magyarországi terjeszkedési kísérletei néhány esztendő alatt a Nyugat-Dunántúl és az osztrák tartományok számára konkrét valósággá tették a pusztító, rabló hadjáratok fenyegető veszélyét. Az 1529-es szultáni hadjárat során a Buda—Bécs és Székesfehérvár—Győr útvonal mentén középkori falvak sokasága égett porrá, túlélő lakosságuk rab-síjra került, vagy menekülésre kényszerült. Így vált első alkalommal pusztává a Bakony, a Vértes és a Duna által határolt síkság és a Kisalföld északi pereme. A következő években, noha Győr térségét közvetlenül érintő, hasonlóan nagy erejű támadásra nem került sor, a kisebb-nagyobb török portyák és a két király közötti polgárháború csatározásai világossá tették, hogy a vidék királyi és magánföldesúri várai megerősítésre, a városok védelemre szorulnak. Különösen súlyossá vált a helyzet az 1540-es évtized kezdetétől, amikor Buda majd Esztergom és Székesfehérvár eleste állandósították a közvetlen török szomszédságot.

Az oszmán hatalom feltartóztatására kialakítandó nyugat-dunántúli erőd-vonal egyik kulcsfontosságú pontjával a fontos stratégiai helyen fekvő győri vár kínálkozott. E vár helyőrsége a Buda—Bécs útvonal, a rábai és dunai átkelőhelyek lezárása mellett a tőle keletre és délre fekvő, töröknek hódoló vidék ellenőrzését is elláthatta. A vár a XVI. század első évtizedeiben azonban csak a falakkal körülvett püspöki belső városból (castrum = a mai Káptalandomb) és az ezen belül külön is erődített püspöki lakótoronyból állt. Az 1529-es hadjárat idején Christoph Lamberg¹ királyi fővadászmester parancsnoksága alatt álló helyőrség ellenállás nélkül hagyta el a kulcsfontosságú, de számottevő támpontot nem képviselő várat, melynek megerősítésére az osztrák haditervek szerint az idő rövidsége miatt nem kerülhetett sor.² A rábai átkelés során Bakith Pál huszárainak támadásától megzavart törökök azonban a várost felgyújtották.³ A királyi helyőrség 1529 októberében tért vissza Győrbe, jelentékenyebb erőt azonban ezután sem képviselt. 1530-ban, amikor Ferdinánd király a győri püspökség jövedelmeit Bakith Pálnak és családjának engedte át, a vár és környéke védelmét Bakith zömében délszláv könnyűlovasai vették át. Számukra, éppen mozgékonyosságuk miatt, a vár további megerősítése nem volt fontos. Így történhetett, hogy 1538 márciusában a Pápán birtokos János-párti

1 Valamennyi nem magyar személy esetében az eredeti névalak használatára törekedtünk.

2 Győr 1529. évi erődítési terveiről v. ö. *Ráczó Gyula*: Az 1529-es török háború stratégiai problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1976. 1. sz. 3—38. o.

3 A helytörténeti feldolgozások, noha az eredeti forrást sohasem jelölik, mindig Lamberg „árulásáról”, vagy legalábbis gyávaságáról szólnak, amikor állítólag a várat felgyújtatta. Az igazság az, hogy erről egyetlen egykorú forrás sem tesz említést, ám a török elbeszélők leírják Bakith Pál és a török csapatok összecsapását, utóbbiak Győrre zúdított ágyútűzét. A káptalani felvallási jegyzőkönyvekben ugyancsak a törökök által elpusztított házakról esik szó. L.: *Gecsényi Lajos*: Győr 1526 után. In: *Arrabona. A Xantus János Múzeum Évkönyve*, 18. k. (Győr, 1976.) 200. o.

főúr, enyingi Török Bálint csapatai akadálytalanul kifoszthatták és felperzselhették a várost.⁴

Ezekben az évtizedekben Győr még alapvetően őrizte középkori jellegét. A váralján a Szent István vértanú plébániatemplom, a piactér körül a székeskáptalan volt a földesúr; a külvárosok birtoklásán a püspök, a székeskáptalan, a Hédervány család és a Szent Adalbert prépostság osztozott. A város nem csak a vidék egyházi és világi igazgatási központjának szerepét töltötte be, hanem egyúttal a mezőgazdasági termékek és nyugati iparcikkek cseréjének központja is volt. A helyi székhelyű iparnak viszont elsősorban azok az ágai fejlődtek, amelyek főként földesúri háztartások igényeinek kielégítésére dolgoztak: szabók, vargák, szűcsök, kovácsok, szijgyártók stb. A város gazdaságának arculatát mindenekelőtt a föld- és szőlőművelés, az állattartás határozta meg. A város adózó lakossága (a külvárosokkal együtt) az 1518 táján készült portális összeírás szerint — 200 adózó és 34 nem adózó („pauper”) porta — 1500—2000 főre tehető, ami majd negyedszázad múltán (1541: 29,5 adózó porta) óriási mértékben csökkent. Noha a visszaesés nyilvánvalóan egy közeli katasztrofális pusztítás következménye és átmenetnek tekinthető, mégis jelzi azt a vérvesztést, melyet a népesség állandósult háborúk nyomán elszenvedett.⁵

A vár és a város körüli erődítési munkák kezdeteként a történeti irodalomban az 1537-es év rögződött, amikor is Leonhard Vels, a királyi hadak magyarországi vezénylő tábornoka rendelte volna el a munkákat. Az első megbízható és folyamatos adatok azonban csak 1542-től kezdve említik Győr valamelyes megerősítésének tényét. Ez évben kelt Ferdinánd király utasítása Nádasdy Tamás országos főkapitányhoz Győr várának és városának — Pozsony, Sopron, Veszprém, Vas és Győr vármegyék közmunkájával történő — megerősítéséről.⁶ Várday Pál királyi helytartó 1543 márciusában közölte Győr tanácsával, hogy tekintettel az ország veszedelmes állapotára, a török elleni védelem helyzetére, egyes helyeket, így Győrt is, sürgősen meg kell erősíteni; ezeket a helyeket Nádasdynak rendelték alá, tehát neki mindenben engedelmeskedjenek.⁷

Az építési költségek előteremtése és a vármegyék közmunkájának növelése a következő évtizedekben állandóan visszatérő téma a király és a magyar rendek tárgyalásain. 1547-ben, 1554-ben, 1556-ban, 1557-ben az országgyűlések ismételten fokozott jobbágyi közmunkát szavaztak meg az építkezésekhez, ám a tényleges igénybevétel, mint ezt többször panaszolták, lényegesen meghaladta a megajánlott 14 napot.⁸ Ennek ellenére a munkálatok igen lassan haladtak, bár az 1540-es évek elején már a város körüli sáncokról és palánkokról — azaz az ún. magyar módszerrel történő megerősítés eredményeiről — szólnak a források.⁹ 1549-ben esik szó először a város Rábára néző kapujáról, 1551-ben és 1552-ben a szentmártoni (másként fehérvári vagy sokorói) kapuról. Ez utóbbit a helybeli polgárok építették és javígtatták nemcsak ekkor, de a következő év-

4 Az egyes konkrét kérdéseket illetően lásd: *Gecsenyi L.*: i. m. 201. o.

5 V. ö. *Gecsenyi L.*: i. m. 213. o.

6 A győri erődítési munkákról a legteljesebb képet *Villányi Szaniszló*: Győrvár és város helyrajza, erődítése a XVI. és XVII. században. (Győr, 1882), valamint *L. A. Maglórotti—F. Banfi*: Győr vára c. tanulmánya (a Hadtörténelmi Közlemények 1933. évfolyamában) adják.

7 *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1551. évi leveleskönyve (Budapest, 1908.) CXXXIX. o. 4. sz. jegyzet.

8 *L. Gecsenyi L.*: i. m. 205. o.

9 A győri vár építéséről a 4. sz. jegyzetben idézett feldolgozások bőven szólnak. A magyar módszerrel történő építkezésekre *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*, II. k. 72—73. o. Takáts a többiek között idézi Ferdinánd király 1542. évi rendelkezését: „Intelleximus civitatem Jauriensem saepibus et fossis non magno labore ita muniri posse intra paucos dies, ut pauperibus colonis circa tatum a turcis esset periculum et receptaculum.” („Megértettük, hogy Győr város sövényvel és árkokkal, nem nagy munkával, így néhány napon belül megérsíthető és ezzel körös-körül a szegény jobbágyok menedék- és oltalmhelye lehet a török elől.”)

tizedekben is.¹⁰ A palánk állapotát 1550-ben a megyei nemesség képviselői az országbíróhoz küldött jelentésükben így jellemezték: „A város palankya oll igen meg aggoth, hofi eo magatul el hwl ez telen, nem sok marad bene, ha szel nem bantya ys. Az teob vegek keozoth erel szynte el felekeztenek, azerth syksegés az palankoth oltalmaznia és eorzeny.”¹¹

1551-ben a király biztosokat küldött ki az erődítések ügyében. 1552 október—novemberében Móríc szász választófejedelem, aki egy tervezett nagyobb magyarországi hadjárat vezéréként ütött tábornak a város mellett, és Nádasdy Tamás országbíró, országos főkapitány közvetlen irányításával folytatódott a váralja körüli fokozott sáncépítési munkálatok, amelyekben őt vármegye és a környező szabad királyi városok munkásai vettek részt. A választófejedelem parancsára minden 10 emberből három teknőket (a föld hordására), hét pedig karókat és vesszőket volt köteles magával hozni. Sopron város 114 embere 26 napig dolgozott ekkor Győrött, saját építőmesterei irányításával.¹²

Az 1551-ben kiküldött biztosok az erődítések ügyében alternatív javaslatot terjesztettek a király elé. Az egyik csak a régi vár további fokozott megerősítését, a másik pedig az egész váraljának azaz a káptalani városnak — a sáncok és palánkok helyett — falakkal és bástyákkal való körülvételeét javasolta. Hosszú huzavona után 1555-től a második javaslat alapján az egész váralját körülvevő erődrendszer kiépítése indult meg.¹³ Ezzel eldőlt a középkori Győr sorsa. Bár — mint jeleztük — a Mohács utáni évek sem múltak el nyomtalanul a városrészek felett, 1550—53-ig valamennyi külváros sorsát nyomon követhetjük. A palánképítés és ezzel a káptalani város körülhatárolása során azonban a külvárosok már jelentős hátrányba kerültek, hiszen kívül rekedtek a védelmi vonalon. Amikor pedig 1555-től királyi engedély alapján megkezdték kőből épült templomaik lebontását és anyaguk beépítését a várfalakba, sorsuk megpecsételődött. A fából, vesszőből épült települések, állandó településmagjuk elvesztésével, az állandó hadvonulások útvonalában, nem tudnak többé megújulni; lakosságuk jelentős része az 1540-es évek elején kialakuló — a Rába és a Rábca folyók által védett — külvárosba: Újvárosba húzódott. A vár jobb védelme érdekében ezt a külvárost, melyet a várral a Bécsi kapu előtt fekvő Rába-híd kötött össze, 1564—65-ben sövénykerítéssel vették körül.¹⁴ Ez valamelyest enyhített a polgári lakosság városbeli zsúfoltságán, a végváriak viszont csak a XVII. század első éveitől mehettek a külvárosba állandó szállásra.

A változások nemcsak a településszerkezetre hatottak ki, hanem jelentősen befolyásolták a helyi gazdasági, társadalmi és hatalmi viszonyokat is. A XVI. század második felében a királyi Magyarország és a török hódoltság határán a kedvező közlekedési adottságok és a jelentős kereskedelmi hagyományok birtokában levő, több fontos kiváltsággal felruházott Győr a két országrész közötti, sőt a kelet—nyugati árucseré egyik jelentős színhelyévé fejlődött. A vég-

10 A polgároknak az erődítésekkel kapcsolatos terheiről l.: *Gecsényi L.*: i. m. 204. o.; továbbá a Győri Káptalan Magánlevéltára (a továbbiakban: *GyKML*) XIV. téka 2392. sz. A káptalan és a szerencsétlen győri polgárok panasza...; Majd száz évvel később, 1646 augusztusában, a polgárság sérelmei között ismét találkoznunk azzal, hogy a főkapitány fal- és bástyaépítésre kényszeríti a belső- és külsővárosiakat. Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győr (a továbbiakban: *GySmL. 1*) Győr Város Levéltára, Magánokiratok 102. sz. Gravamina Civitatis Jauriensis...

11 Országos Levéltár (a továbbiakban: *OL*) E 185 Archivum fam. Nádasdy. Missiles 1550. október 4. Héderváry István és Poky Gáspár levele Nádasdy Tamáshoz. Többször hivatkozott tanulmányunkban *Jenei Ferenc*: A középkori Győr (Várostartörténeti tanulmányok, Győr, 1971.) c. írása (124. o.) alapján hibásan idéztük és datáltuk ezt a levelet.

12 Móríc szász herceg és választófejedelem 1552. október 13—27-ig tartózkodott a győri táborban, de már az előző hetekben Pozsonyból és Mosonból intézkedéseket tett a győri erődítésekkel kapcsolatban. Emberei viszont még távozása után is a városban maradtak, mint azt a drezdai H. von Diskan november 24-én kelt jelentése tanúsítja. Az erődítések jellegéről október 18-án Móríc herceg a következőket írta: 5000 lovassal és 6000 gyalogossal áll Győrnél „welche wie ob Gotth will mit einem eilendem Erdbau notturftig befestigten wollen.” Staatsarchiv, Dresden, Geheimes Archiv. Hungarische Expedition so Kurfürst Moritz wider den Erbfeind Christ. Namens fürgenommen 1552. Locat 9323; Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár, Sopron. Sopron város Tanácsának iratai Oe VII et G fasc. VII. No. 323 és fasc. III. No. 129.

13 L. *Magyarórti—Banfi*: Győr vára c. idézett tanulmányát.

14 Kriegsrarchiv, Wien. Hoikriegsrat Proth. Exp. 144. k. fol. 42. 1564. január 17: „zu machung des Zauns umb die Vorstatt zu Raab”. Eck Salm robotmunka engedélyezését kéri: uo. 145. k. 6. fol. és 146. k. 11. fol., valamint Feldakten 1565 2/1b.

vári katonaság — túlkapásai, visszaélései ellenére — védelmet jelentett a törökkel szemben és biztosíthatta a kereskedelmi tevékenység alapfeltételeit, amelyek a század hetvenes éveitől elsősorban a nyugati marhakivitel lebonyolításában és a nyugati iparcikkek továbbításában, „szétosztásában” realizálódtak.

A püspöki palotában az 1550-es évek második felében a főkapitányok és esetenként helyetteseik ütöttek tanyát. A püspökök székhelyüket a háborús viszonyok miatt jórészt más városokban tartották, győri tartózkodásuk idején pedig udvarbíráik egykori kúriájában laktak. A káptalandombi belsővárban földesúri fennhatóságuk elvben fennmaradt, ám az ott élő polgárok a káptalani városhoz számították magukat. A Héderváry-család birtokjogai a külvárosok pusztulásával elenyésztek. A külvárosokból beköltöző lakosság a váralján és az Újvárosban káptalani joghatóság alá került, így a város kizárólagos földesura a székeskáptalan lett.

Az a tény, hogy azonos területen szoros egymásmellettségben élt a magyar végvárrendszer egyik legjelentősebb német és magyar katonai közössége, valamint a kiváltságolt mezőváros lakossága, sajátos jogi, gazdasági és társadalmi viszonyokat alakított ki a következő másfél évszázadban Győrött. Tovább színezte a helyzetet a dunántúli végvári főkapitányság szerveinek, a várost birtokló egyházi földesúrnak és a világi hatalmat képviselő vármegyei hatóságoknak a jelenléte. Érsekújvárral, Magyaróvárral, Komárommal és Pápával, Kőszeggel, Váradal, vagy a hódoltsági Esztergommal és Fehérvárral, ahol hasonlóképpen együtt élt a polgarság és a katonaság (de hiányzott részben vagy egészében a többi tényező), ezeket a helyeket, joggal, a magyarországi végvárak csoportján belül a végvár-város elnevezéssel illelhetjük.

*

Noha az erődítési munkák évekre, évtizedekre elhúzódtak, a várban és a városban már ezekkel egy időben jelentősen megnövekedt az itt állomásozó katonaság létszámát. A negyvenes évek elején ez feltehetően összefüggött a Buda visszafoglalására indított 1541-es és 1542-es nagy hadjáratokkal is, amikor a több ezer főnyi birodalmi sereg felvonulási bázisa éppen a győri tábor volt. Ez időtől kezdve a győri vitézeknek döntő szerepe volt valamennyi nagyobb várostromban, portyában Kanizsától fel Fülelig, Kékkőig.¹⁵ Egy 1543 decemberi mustrajegyzék szerint Győrben, Pápán, Veszpémben, Szombathelyen és más kisebb nyugat-dunántúli várakban 1474 könnyűlovast és 320 hajdút tartottak az alsó-ausztriai rendek pénzén. Érdemes felfigyelni arra, hogy a szakirodalom által országosan jelzett arányok itt is érvényesültek: jelentős túlsúlyban voltak a portyázó könnyűlovások, akiknek szerepe a várvédelemben elsősorban az ellenség távoltartása és nem a falak védelme az ostrom idején.¹⁶ (Egyébként ez az első adat az osztrák tartományok pénzügyi tehervállalására a nyugat-dunántúli végvárak fenntartásában.¹⁷) A védelem erősítését indokolta, hogy 1542-ben a törökök a szomszédos Győrszentmártont (Pannonhalmát) rabolták és 1546 nyarán a fehérvári Deli bég egészen Győr határáig hatolt, rabokat ejtett és állatokat hajtott el. Az előbbi alkalommal Nikolaus Salm gróf, a királyi ha-

15 Részletesen beszámol ezekről *Istvánfi Miklós*: Magyarország története (1490—1606). (Ford. Vidovich György Debrecen, 1867.) 378—379., 609., 651—652., 683., 694. o.

16 A könnyűlovasság szerepéről *Szántó Imre* (A végvári rendszer kiépítése és fénykora 1541—1593. Budapest, 1980.) részletesen szól. (49. o.) Az adatok: *A. Schneider*: Mitwirkung der niederösterreichischen Stände bei der Türkenabwehr unter Ferdinand I. und Maximilian I. (Wien, 1939.) Manuskript, Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien.

17 Istvánfi Miklós idézett művében (334. o.) az 1549. évre teszi Ausztria bekapcsolódását a határvédelem költségeinek fedezésébe. Az alsó-ausztriai rendek és a király tárgyalásai a határvédelem ügyében azonban 1543 novemberben kezdődtek. Erről és a védelem más kérdéseiről ír *A. Hametner*: Die niederösterreichische Landtage 1530—1564 (Wien, 1970.) Manuskript, Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien.

duk országos marsallja parancsára 300 lovas érkezett a városba, ahol Rainprecht zu Tyrstain von Eberstarff gróf látta el, Salm helyetteseként, a vár parancsnokának tisztét.¹⁸ A következő években a királyhoz intézett beadványaikban az őrség további növelését sürgették a magyar és alsó-ausztriai rendek egyaránt. Utóbbiak egy újabb török hadjáratról való félelmükben a megerősíthetetlen alsó-ausztriai határvidék súlyos helyzetét ecsetelték. A panaszok nyomán 1546 júliusában Ferdinánd király dekrétumban intézkedett a határvédelem megszervezésének előkészületeiről, a költségek viseléséről.¹⁹ Am éppen a költségek elosztása körüli huzavona hátráltatta a gyakorlati megvalósítást. A magyar rendek az 1547-es nagyszombati országgyűlésen is kérték a királyt, hogy a győri püspökség jövedelmeit vegye vissza az idegen főuraktól és fordítsa Győr megerősítésére.²⁰ Az alsó-ausztriai nemesség képviselői végül 1547 áprilisában kötöttek egyezséget Salm gróffal és helyettesével a győri őrség fizetéséről, ám a rendi gyűlés csak egy esztendő múltán ajánlotta meg a szükséges adókat.²¹

A fenntartási költségek biztosítása annál is inkább időszerűbb volt, mert a következő években a török mozgolódások a végvári őrség állandó növelését tették szükségessé. Az alábbi táblázat 1546-tól szemlélteti a győri és környékbeli várak magyar őrségének létszámadatait, az alsó-ausztriai rendek elszámolásai illetve más feljegyzések alapján.²²

	1546*	1556	1566	1614	1657	1682
Győr	528	756	1199	615	599	709
Szentmárton	20	100	167	64	50	50
Pápa	251	600	570	560	466	471
Veszprém	200	—	—	511	509	—
Csesznek	—	70	68	64	70	63
Tata	—	210	—	150	157	209

* Csak lovasok

Ehhez a létszámhoz általában Győrben két zászlóalj (azaz kb. 600 fő) német gyalogost számolhatunk, és ez a létszám a XVII. század végéig jellemző maradt. (Az 1594-es ostrom időszakában, amikor a védelemben részt vevő csapatok létszáma kb. 2300 főre tehető, az állandó győri őrségből mindössze 300 magyar és német gyalogos, valamint 80 magyar lovas tartózkodott a várban.²³ A közvitézek mellett főtisztek, tisztek, altisztek (10 emberre jutott 1 őrmester), zászlósok, trombitások, dobosok, puskaművesek, tűzmesterek, az építőmesteri hivatal

18 A győri vár parancsnokló kapitányainak névsorát a helytörténetírás lényegében már évtizedekkel előbb tisztázta. *Bély Vince* 1933-ban a Győri Szemle hasábjain közölt tanulmányában az adatok akkor elérhető legszélesebb körére támaszkodva ismét közölte a neveket: A Győri vár és várkapitányok a 16. és 17. században (Győri Szemle, 1933. 7—9. sz. 147—161. o.).

19 Niderösterreichisches Landesarchiv, Wien (a továbbiakban: NÖLA) Ständische Akten, A. VII. 15. fol. 29—34

20 *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytar (Budapest, 1899.) I. k. 201. o.

21 NÖLA A. VII. 8. fol. 1—4., A. VII. 15. fol. 45—50.

22 1546: NÖLA A. VII. 16. fol. 3—6.; 1556: no. fol. 7—12.; 1566: uo. fol. 13—16.; 1614: Štatny Ustredny Archiv, Bratislava (a továbbiakban: ŠUA) a Pálffy család vöröskői levéltára. Arma VII. Lad. 8. fasc. 3. No. 34A.; 1657: ŠUA az Eszterházy család cseszneki levéltára. 45. doboz, Missiles 35. sz.; 1682: uo. 44. doboz 8. sz. — V. ö. *Szentó Imre* művének idézett lapján közölt táblázattal. A szakirodalomban a végvári őrségek létszámáról igen eltérő adatok szerepelnek. Ezek egyeztetése ma már elképzelhetetlen, hiszen forrásaik különböző céllal és rendeltetéssel készültek.

23 Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab betr. 1594 Locate 9325.

(Bauhof), az élelmezési ház (Proviaanthaus) és a hadiszertár (Zeughaus) személyzete, továbbá seregbírák, seregírnokok, tolmácok, fizetőmesterek, porkolábok, tábori prédikátorok, postások egészítették a létszámot. Ha a katonákkal együtt érkező ún, regiment-alattvaló iparosokat és családtagjaikat is számba vesszük, akkor óriási népességgyarapodással számolhatunk a városban.²⁴

A különböző zsoldszámolásokban szereplő adatok azonban állandó vita tárgyát képezték, mivel az előírt létszámot — a szökések, betegségek, elhalálozások miatt — csak igen nehezen tudták tartani. 1563-ban a fizetőmesterek a két német zászlóaljnál 200 fő körüli (azaz a létszám $\frac{1}{3}$ része) halottat és szökevényt regisztráltak.²⁵ A XVII. század közepén egy Eszterházy János főkapitány-helyetteshez küldött beadvány azt panaszolta, hogy a valóságos helyzet szerint 100 lovas helyén 60 fő, 50 lovas helyén 25—30 fő található, ám a szolgálatot az eredeti létszám szerint kell ellátni.²⁶

*

Az emelkedő létszámú végvári őrség zsoldjának a rendkívüli adókra alapozott megajánlásból történő előteremtése — a nemesség húzódozása, a kése delmes fizetések miatt — évről évre jelentős problémákat okozott. Így érthető, hogy a katonák fizetése kezdettől fogva — és másfél évszázadon át jellemzően — teljesen rendszertelenül, tetemes késedelemmel történt. Külön bonyodalma kat okozott, hogy a fizetőmesterek — a rendek utasítására — takarékosági okokból előnyben részesítették a posztóban való fizetést, miután a posztó nagy tételben való beszerzése és kis tételben történő kiosztása közötti áreltéréseken több ezer forintot tudtak megtakarítani. 1579-ben és 1580-ban Georg Schittenranznak, az alsó-ausztriai rendek fizetőmesterének elszámolása szerint a 32 483 Fl. értékű posztót, átszabva, 39 094 Fl. értékben — azaz 6611 Fl. haszonnal — osztották ki a katonák között. 1580 őszétől 1581 februárjáig 6083 Fl., 1583-ban 3501 Fl, 1585-ben 3481 Fl. nyereséget számolhattak el.²⁷ A természetbeni fizetés súlyos hátrányokat okozott a végváriaknak, akik panaszaikban, követeléseikben ennek visszaszorítását, megszüntetését kívánták. 1546-ban Győrben Ujvársári Écsi Tamás a lovasság megbízottjaként folyamodott a készpénzfizetés bevezetéséért²⁸ 1547-ben a cseh rendek képviselői figyelmeztették a királyt, hogy Magyarországon igen feszült a helyzet, Komáromban és Győrben 3 havi a zsoldelmaradás.²⁹ 1557-ben a vitézek a nagy szegénység miatt zsoldjavítást kértek, 1559-ben és 1561-ben a könnyűlovasok egy havi zsold pénzbeni kiutalását kérték a Győrben uralkodó drágaság miatt.³⁰ Jellemző volt a zsoldfizetés körüli helyzetre, hogy 1563 februárjában a német gyalogság 18 havi elmaradt zsoldjának kiosztására került sor, ám fele-fele arányban posztóban, illetve pénzben. Ez elégedetlenséget váltott ki, mivel a katonák legalább $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ posztó—pé n z arányt szerettek volna elérni. 1568-ban a lovasok és gyalogosok egyaránt 1—1 forint zsoldjavítást kértek.³¹ A pénztelenség és a megélhetési nehézségek

24 A német gyalogoszászlóaljok létszámáról és összetételéről I. F. Stundner: Die Verteidigung des Landes Österreich unter der Enns im Dreissigjährigen Krieg (Wien, 1949.). Manuskript. Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien. 4—5. o. Agyóri őrségről: *Villányi Sz.*: i. m. 91—103. o.

25 Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1563 2/15. sz.

26 SÚA Eszterházy család osezneki levéltára 45. d. 42. sz.

27 NÖLA A. VII. 11. fol. 10—16. és fol. 36—40. Az utóbbi elszámolás szól a „teutsche Wehrung” és a „hungarische Wehrung” közötti különbségekről.

28 NÖLA A. VII. fol. 3—4. *Hametner* (i. m. 72. skk. o.) említi dolgozatában, hogy 1544 januárjában Győrben a katonák több mint 60 pán célt, pán célinget és más fegyvert adtak el a kereskedőknek, hogy pénzhez jussanak.

29 Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. 3. Bd. 1. Jan. 1547—25. Mai 1548. (Berlin, 1978.) No. 316. 236. o.

30 1557: Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Exp. 139. k. 16. fol.; 1561: NÖLA A. VII. 22. fol. 1. no. Prot. Reg. 141. k.

31 1563: Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1563 2/15. sz. A királyi kommisszáriusok a győri mustráról. 1568: NÖLA A. VII. 8. fol. 36—37. A király leirata a rendekhez.

— miként valamennyi végvárban — már a XVI. század derekán akuttá váltak Győrben is.³² 1579-ben, 1581-ben, 1582-ben, 1586-ban kevés híján nyílt lázadásra fajuló elégedetlenség uralkodott a győri végvárban, amit csak tetézett a természetbeni fizetés arányának növekedése.³³ 1581 januárjában a győri, veszprémi, pápai és tatai magyar lovasság azt panaszolta, hogy lovaik teljesen leromlottak, fegyverzetük hiányos, a hóban, hidegben, szélben éheznek és fáznak, mert pénzük nincsen.³⁴ Teuffel főkapitány 1586-ban maga is nyomatékosan támogatta a gyakoribb fizetésre, a posztóban való fizetés megszüntetésére, valamint a fogságba esett, illetve meghalt vitézek özvegyei számára történő zsold kifizetésére vonatkozó követeléseket.³⁵

A helyzet a század utolsó évtizedében sem változott, amikor pedig a török hadjárata mind nagyobb valószínűséggel fenyegette a Duna és Balaton közötti végvárakat. 1590 februárjában a magyar lovasság kérte a 8 havi zsold pénzbeni kifizetését a 4 havi posztóval szemben.³⁶ 1594 nyarán az osztrák nemesi nehézlovások 2 havi zsoldjukat reklamálták.³⁷ 1593 végén, 1594 elején ugyanezek a német lovasok eredménytelenül folyamodtak 2 forint zsoldemelésért.³⁸

Ismeretes az 1600 tavaszán Pápán lezajlott zsoldoszendülés, amikor az elégedetlen vallon katonák hatalmukba kerítették a várat, bebörtönözték tisztjeiket. Maga Schwarzenberg Adolf főkapitány sietett hadaival a zendülők leverésére és a vár ostroma során halálos sebet kapott. A lázadás „előjelzéseként” foghatjuk fel azt a panaszos levelet, amelyet 1598 nyarán — nem sokkal a vár felszabadulása után — a pápai tisztek küldtek az alsó-ausztriai rendekhez. Ebben előadták, hogy mily óriási a szegénység és az éhség. Az egész vidék pusztán áll, zsoldot hónapok óta nem kaptak, ha beáll a tél, lovaikkal együtt éhen vesznek. Az intézkedés nyilván elmaradt, mígnem sor került a vallonok lázadására.³⁹

A győri, de velük együtt a pápai, veszprémi vitézek is, a XVII. század első évtizedében évről évre ismételték panaszaikat levélben és választott megbízottak útján. 1606 júliusában, válaszul a rendek Győri Ferenc veszprémi alkapitány útján küldött üzenetére, amely szerint a közeljövőben várható a fizetés, de a posztót is fel kell venniük, a végváriak előadták, hogy a posztóval nem tudnak mit kezdeni, mert elhullott lovaik helyett új állatokat kell vásárolniuk s ez csak készpénzért lehetséges. Ha mégsem megy másként — írták —, akkor 4 hónapra felveszik a zsoldot posztóban, de nem silány morva, hanem jó bécsi karasiában. A posztót azonban azon az áron kérik, amelyen a fizetőmesterek Bécsben megveszik.⁴⁰ 1611 januárjában Preiner főkapitány a 2 zászlóalj német gyalogos elmaradt zsoldját sürgette.⁴¹ 1618-ban ezek a gyalogosok a Hadi-tanácsához küldött beadványukban már több éves elmaradásról panaszkodtak: az éhezésük állandósult, a betegség és gyengeség teljesen ledöntötte őket a lábukról. Hivatkoztak arra, hogy a cseh és morva rendek által fenntartott Komáromban sokkal rendszeresebben fizetik az őrséget. Panaszukat, a beadványra vezetett feljegyzés szerint, nem orvosolták.⁴²

32 Erről részletesen, számos példával illusztráltan szól *Takáts Sándor*: A magyar erősségek. In: *Rajzok a török világból*. II. k. 118—132. o., illetve *Szántó Imre*: i. m. 89. o.

33 1579, 1581, 1582, 1586: *NÖLA A. VII. 7. fol. 19—20., 44—45. és Pertl, Franz*: Die Grenzabwehr gegen den Türken im westlichen Ungarn und die niederösterreichische Stände. (Wien, 1939.) Manuskript. Phil. Diss. Nationalbibliothek, Wien. 47. és 59. o.; *Kárpáti-Kravánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576—1586). Budapest, 1933. 137. sz. reg., 249. o.

34 *NÖLA A. VII. 7. fol. 23—24.*

35 *NÖLA A. VII. fol. 18—19.*

36 *NÖLA A. VII. 8. fol. 36—37.*

37 *NÖLA A. VII. 3. fol. 248.*

38 *NÖLA A. VII. 14. fol. 299—304.*

39 *NÖLA A. VII. 14. fol. 482—483. és Pertl, Franz*: i. m. 94. o.

40 *NÖLA A. VII. 38. fol. 42—43.*

41 *NÖLA A. VII. 43. fol. 15—16.*

42 *ŠUA Pálffy család vöröskői levéltára. Arma VIII. Lad. 8. fasc. 3. No. 39 A.*

Ezek a körülmények maradandóan rányomták bélyegüket a katonaság és a polgári lakosság viszonyára, meghatározták annak lehetséges kereteit: hiszen pénz híján a hadsereg nem képezhetett tartós felvevő piacot a fejlődő városi kereskedelem számára, sokkal inkább annak külső, eleve adminisztratív befolyásolására vállalkozhatott.

*

Érthető a fentiekből az is, hogy a katonaság nagy létszámú állandó megtelepülése a városban *elsőként* a lakásviszonyokban és az élelmezés területén éreztette hatását. Az átalakulás a későbbiekben azonban a napi élet minden problémáját érintette.

A polgári lakosok egy részét már Bakith Pál katonái kiszorították házaikból és különböző ideiglenes építményekbe (kunyhókba, fabódékba) kényszerítették. Ez a folyamat az ötvenes években fokozódott, amikor a város egyre kisebbedő területén kellett a szaporodó katonaságnak helyet adni, lovaikat, szolgálkat elhelyezni, élelmet és takarmányt tárolni. Az egyházi tulajdonban levő kanonoki és oltárjavadalmas házak lefoglalása útján csupán egyes főtisztek és az újonnan érkező közhivatalok, intézmények (építési hivatal, élelmezési ház, katonai szertár, az alsó-ausztriai rendek megbízottainak háza stb.) igényét elégíthették ki. 1549-ben Kolos János és Varkocs Bernát foglaltak el több istállót a városban, 1561-ben Sarffly Ferenc kanonok házában Nagy Balázs kapitány lakott, 1563-ban már úgy esik szó egyes egyházi tulajdonban levő házak elfoglalásáról, mint a múltban történt eseményről. 1564-ben Kusmith Mihály mesterkanonok házat említik, melyben éveken át Korlatovith Jeromos alkaptány szállása volt. 1566-ban a királyi had győri tartózkodásakor Christoph Teuffel élelmezési tiszt az örkanonoki házat, a káptalani iskolát és a székesegyház egy részét vette igénybe fegyvertár és élelmezési ház céljaira. 1569-ben a piacon két kanonoki házban Gregoróczy Vince és B. Malatesta kapitány, a Szent István templom plébániaépületében Varjasi Borbély János lovasvitéz ült tanyát. Noha 1569-ben a király, 1590-ben Ernő főherceg dekrétumai ki-mondták a káptalani házak mentességét a beszállásolólól, a helyzet ezután sem változott, többségük véglegesen elveszett az egyháziak számára.⁴³

Az 1567-ben — valószínűleg éppen a katonai beszállásolási lehetőségek felmérésére — készült ház- és lakásösszeírás szerint számos magyar és német katona rendelkezett saját házzal. Ekkor a magyar tisztek közül többek között Gregoróczy Vince,⁴⁴ Jakosith Ferenc, Thury György, Telekessy István, Ormány János, Tóth Bálint, Pribék János; a németek közül Ferdinánd csesznecki kapitány, Zinzendorf gróf, Erasmus Eytzing és Christoph Thirring kapitányok házat írták össze. 1600—1603 között viszont, mint „régii” (1594 előtti) házbirtokosok szerepeltek Izdenczy János, Posztós Bálint, Sokorai János, Horváth György, Balogh István lovastisztek, Csaby Mihály fővajda, Pázmán Ferenc, Grebechy Gergely, Bornemissza Márton, Medvei Mátyás, Horváth Péter vajdák, továbbá 80 más altiszt, közvitéz.⁴⁵ A török megszállás alá került délvidéki (szlavóniai, horvátországi) területekről menekült középnemesek (mint Gregoróczy, Jako-

43 *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. (Győr, 1938.) 106—107. o.

44 Gregoróczy Vince főkapitány-helyettes Szlavóniából jött Győrbe és, mint 1592-ben írta az alsó-ausztriai rendekhez, 46 éve, kora ifjúságától szolgálta a közös hazát („den gemainen Vatterlandt”) a török elleni harcokban. Különös felelősséggel járt számára az 1590—1592 közötti időszak, amikor ő látta el a győri főkapitányság igazgatását. („die zway Jarlang verichte und getragene verwaltung und geferliche sorgsambe verantwortung des obristen bevólch zue Raab”). Gregoróczy, mivel Nogarola, illetve Lichtenstein halála után hiába folyamodott a főkapitányi tisztségért, 1592 januárjában felmentését kérte s röviddel később meg is halt. 1593 szeptemberében már özvegye, Telekessy Katalin folyamodott a belgért 2000 fl. végkielégítés második részletéért.

45 GySmL I. Győr város telekkönyvei. 1567. évi telekkönyv.

sith, Grebechy), érthető módon, nemcsak szállást, de állandó otthont kerestek az elveszett helyett.

Kivételes alkalmanként nemcsak vétel útján, de káptalani adományként is hozzájutott néhány tisztviselő, vagy katona elhagyottan álló házhoz, telekhez. Így B. Magno építőmester (1564), Lentulus Márk lovaskapitány (1567), Győry Ferenc lovasvitéz (1592), Szombathelyi Péter deák szentmártoni gyalogosvajda (1601), Nicodem Pantelhofffer gyalogoskapitány (1621). Az adomány elvben természetesen nem jelentette a háztulajdonnal járó terhek alóli felmentést, a káptalan hatalmának csorbítását.⁴⁶

A XVII. században a háztulajdonosok között tovább nőtt a magyar és német katonák száma, sőt megkezdődött térfoglalásuk a váron kívül Újvárosban és Szigetben is. Az 1617-es és 1634-es házösszeírások szerint arányuk a várban elérte a tulajdonosok $\frac{2}{3}$ részét. Tovább folyt, a főkapitányi tiltások ellenére, a kisebb közők, utcácskák beépítése is. Mindez azonban így is kevésnek bizonyult a nagy létszámú őrség elhelyezésére. A többség számára a polgárházakban kellett — beszállásolással — helyet teremteni. A káptalan és a polgárság 1551—1554 között megfogalmazott panaszai első helyen említik, hogy a katonák sok polgárt kikergettek a házból, s kéri a házak illetve pincék legalább egy részének visszaadását. Jellemző lehetett Lukács János polgár esete, akihez 1557-ben egy lovasvitéz szállásolta be magát, a ház egyes részeit tataroztatta majd saját tulajdonaként eladta.⁴⁷

Házaiuk kímélésére, a szükséges férőhely biztosítására a tulajdonosok az udvarokon *kvártélyok* építését kezdték meg. 1589/90-től már a házakkal együtt adták-vették a kvártélyokat is.⁴⁸ Akinek nem volt pénze külön kvártély biztosítására, az a padláson szállásolta el a katonákat és csak télen engedte a házba melegedni őket. Egyes gazdagabb polgárok a német szállásmester megvesztegetésével mentesítették magukat a beszállásolástól, így a többi háztulajdonost további rendkívüli beszállásolással is megterhelték. Ez alól azok a magyar nemesek, tiszték és katonák sem voltak kivételek, akik saját házzal rendelkeztek. 1637-ben a káptalan arról panaszkodott, hogy lakosságot nem csupán egy, de két kvártély építésére kényszerítik. Ez sem volt azonban elegendő, így (a németek) „a gazda agya melle vettetnek vele agyat, oly iszoniu betegesekel és tetvesekel, kyk mya eginehany polgartarsaink immar betegsegbenis estenek...”⁴⁹

1564-ben, amikor Hans Rueber parancsnoksága alatt osztrák nemesi lovaság érkezett Győrbe, és ezzel váratlanul megnőtt a katonaság létszáma, tömegesen találnak utasításokat, amelyekben a Haditanács a katonák lakásaihoz szükséges téglát és mészt kiutalásáról intézkedett. Erre a célra két új téglát és egy mészégetőt felállítást engedélyezték.⁵⁰ 1591 tavaszán S. Hager vezetésével 100 alsó-ausztriai nemesi lovas jött ismét a városba. Az előreküldött szállás-csinálók a helyszíni szemle során talpalatnyi helyet sem találtak a számukra. A főkapitány-helyettes ekkor nyomatékosan kérte a Haditanácsot, hogy a polgárság várható panaszaira való tekintettel találjanak más megoldást a lovasok elhelyezésére. Így átmenetileg Mosonban kvártélyozták el őket.⁵¹

Érthető, hogy ebben a helyzetben napirenden voltak az összekoccanások, ve-

46 Források: GySmL 1. Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (*a továbbiakban: GyKHL*) Felvállási jkv. 2. k. 263. o.; no. 5. k. 177. o.; no. 7. k. 130. o.

47 GyKML XIV. téka 2392. sz., ill. GyKHL Felvállási jkv. 2. k. 55. o.

48 Az első kvártélyok adásvételéről: GySmL 1. GyKHL lad. 2. fasc. 5. (1637 No. 209. [1589]) GyKML XVI. téka 2631. sz.

49 GyKML XVI. téka 2623. sz. Győr városa az országgyűléshez; 1637: GyKML XVI. téka 2631. sz. A káptalan panasa a főkapitány ellen...

50 Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Reg. 143. k. fol. 102.

51 NÖLA A. VII. 2. fol. 141—142. és 145—146.

rekedések a katonák és polgárok között; már 1549-ben több végvári tisztet idéztek királyi bíróság elé a polgárok bántalmazásáért, gyilkosságért, a házak elfoglalásáért. Hasonló esetek történtek a következő évtizedekben is.

Korlatovith Jeromos alkapitány Szabó Benedek esküdt polgárt sebesítette meg. 1557-ben arról panaszkodtak, hogy a katonák 4—5 polgárt öltek meg a városban. Szarka Izsák többszörös városbíró, nemesembert, a saját házában sebesítették meg. Tíz évvel később Varjasi Borbély János lovasvitéz Varga Andrászt a műhelye előtt szúrta le.⁵²

A végvár magyar és német őrsége, a német katonák és a magyar polgári lakosság között is nemegyszer került sor összecsapásokra, olykor véres vitákra. 1606-ban Náprágyi püspök figyelmeztette a főkapitányt: „*haluan sokan és tuduan szabadsagink ellen ualó hatalmaskodasit eő kegielmeknek nemelliek (noha mostannis nagy sokan az egesz keresztieneknek nem keues karaval) talam eő Felsegetől es a nemes es büczületes Nemet nemzetsegtől ennel is inkább idegenülnek.*”⁵³ Az 1620-as években a város az országgyűléshez panaszkodott: „*Köniürgünk Nagsagtoknak es az nemes orszagnak mentsen meg Nagsagtok es Kegelmetek eféle szabadtalansagtól es német igától.*”⁵⁴ Néhány évtizeddel később a magyar őrség megbízottai — Nagy Ferenc seregbíró, Angarano István gyalogshadnagy, Alapi Gergely lovashadnagy, Győrfy Tamás vajda — emeltek panaszt és kértek védelmet a németekkel szemben, akik a magyar katonákat, tiszteket megtámadják, megverik, lakásukból kiűzik, vásárolt élelmiszereiket erővel elveszik.⁵⁵

A beszállásoláshoz hasonlóan komoly nehézségek jelentkeztek az élelmezés terén is. A katonák hússal, kenyérral, borral történő ellátásáról a katonai élelmezési hivatalnak kellett gondoskodnia saját raktáraiból, sütődéiből és mézárskéiből. Tekintve azonban, hogy a várhoz nem tartozott uradalom, a lisztet, bort messze földről kellett ideszállítani, ami sok bajjal, akadállyal járt. Kezdetben kevés volt a várban a sütökemence és a mézárskék is. A marhakereskedelem fellendülése elvonta a jó vágóállatokat a katonák elől, magasra hajtotta a piaci árakat. Számtalanszor előfordult, hogy az élelmezési hivatal pénz hiányában nem tudott marhát vásárolni. Az 1540-es évektől Pozsony város levéltára számos levelet őrzött meg, amelyben a különböző győri főtisztek az Ausztriából Győrbe bort szállító hajók számára kértek a várostól dunai vámmentességet. 1556 nyarán Győr tanácsa a pozsonyiakhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy miközben a török a város körül ólalkodik, a város teli katonákkal, élelmiszer nincsen, kénytelenek bort és kenyeret más helyekről hozatni. Kértek szomszédait, hogy a dunai vámon az élelmiszert szállító hajókat szabadon bocsássák át.⁵⁶

Az élelmiszerellátás nehézségeiből, a zsoldfizetés — fentiekben már tárgyalt — súlyos problémáiból (a lovasság a zsoldból fedezte az állatok pótlását, takarmányozását, ebből vásárolta fegyverzetét) következett, hogy a végvári őrség, létfenntartásának javítására, harcokszőségének biztosítására önellátásra, azaz részben rablásra, hosszú távon pedig földművelésre, kereskedelemre kényszerült. Az 1540-es, 50-es évektől a piaci fosztogatás, a városfal előtti kertekből az állatok elhajtása, levágása — éppen a gyakori húshiány miatt — napirenden volt.

52 1549: GyKML X. cimelio-téka 774. sz.; 1557: OL E 185. Archivum familiae Nádasdy. Missiles; A győri káptalan levele: 1557. II. 12.; 1567: GyKML: IX. cimelio-téka 668. sz.

53 GyKML XVI. téka 2613. sz.

54 GyKML XVI. téka 2623. sz.

55 SÚA Eszterházy család eszeneki levéltára 44. doboz 1. A panasz szerint Orsich János főhadnagyot és Miskey József hadnagyot megebesítették. Lipták János hajdút családostól az utcára dobták.

56 A pozsonyi vámenegedélyekkel kapcsolatos levelezés: Archiv Mesta Bratislavy, Bratislava (a továbbiakban AMB) Pozsony város levéltára 600., 6131., 6107., 6120., 6122., 6577., 6594., sz.; 1556. év: uo. 6886. sz.

Nincsen olyan panaszos beadvány, amelyben a város, a káptalan ne említene az őrség, főként a németek, fegyveres élelemszerzéseit. Azoktól, akik a városba élelmiszert hoztak, a kapuknál elvették csomagjaikat; a városban áthaladó csordákból, nyájakból rendszeresen kiszakítottak egyet-egyvet; a polgárok városi istállóiból éjjelente elhajtották az állatokat, a bástyán lelőtték és feldarabolták azokat; a házakra rátörve elvették a polgárok élelmét, és míg jól nem laktak, a polgárok nem ehettek.⁵⁷ 1600-ban, alig valamivel a visszatelepülés után, Hans Ditrich von Reuffenberg főkapitány-helyettes pedig éppenséggel elrendelte az újjvárosi lakosságnak a beszállásolt vasasok ingyenes élelmezését.⁵⁸

A nincstelen magyar tisztek és katonák azonban hamarosan megkezdték a város körüli földek birtokba vételét, szántottak, vetettek, állataikat legeltették, lehalaszták a tavakat és folyókat. 1590-ben Gregoróczy Vince főkapitány-helyettes ellen emelt panaszt a káptalan, mert juhnyáját a polgárok földjére hajtatta, lovait a város legelőin tartotta, marháit a polgárok szénájából etette és a polgárok földjeiből 50 holdat magának szántatott.⁵⁹ 1592-ben a püspöki urbárium az egykori Királyföldre külvárosról megjegyezte, hogy földjeit a katonák használják.⁶⁰ 1606 júliusában a győri, pápai és veszprémi őrség közös levélben írta az alsó-ausztriai rendeknek: „az takarasnak ideie raitunk vagion, mast keöl szenat, abrakot louainknak takarnunk, es azon kívül magunknak valo eletet szereznünk”.⁶¹

A végváriak foglalásai nyomán keletkezett szántóföld- és legelőhiány újabb összeütközések forrása lett a polgársággal. 1625 nyarán a magyar vitézek panasztolták, hogy ha egy idősebb katona nem tudja pénzen vett szántóját megművelni és parlagon hagyja, a polgárok a következő tavaszon már felszántják és használják.⁶² 1667-ben Miskey József lovashadnagy Montecuccoli főkapitányhoz fordult levelével. Előadta, hogy Győr visszafoglalása után a város körüli műveletlen földeket a katonák saját megélhetésük biztosítására fogták művelés alá. A portyák mellett szántottak, vetettek, *ami azért is hasznos volt* — írta Miskey — *mert nem rablással, de tisztességgel keresték a kenyérüket.* Most a polgári rend a sok munkával művelt földeket el akarja venni tőlük, hogy azokon is a kereskedésre vett állataikat járassák. Az egész sereg nevében kérte, hogy a főkapitány intézkedjék, mert a katonák megélhetés nélkül maradnak.⁶³ A káptalan földesurasága alá tartozó földekről, amelyeket a végváriak fogtak művelés alá, az egyház megkísérelte a tized- és kilencedszedést is, ám törekvése — a juhtized kivételével — mindvégig ellenállásba ütközött. Erről írt a káptalan 1613-ban, ezt panasztolták a végváriak 1625-ben és 1667-ben. Érdeemes idézni a végváriak 1625-ös terjedelmes válaszából, melyet a káptalannak adtak. Visszautasították a kilenced- és tizedfizetésre vonatkozó földesúri követelést, mondván, ők hódoltsági földeket használnak: „*Más az, mert mi őrizzük az mezőt, életünket markunkban hordozván és gyakran vérünket es kiontvan érette. Mi álljuk az istrázsát, mind melegben, mind hidegben, kinek arnekanál az magok majorsagat viszik veghez az kaptalan uraimék.*” Szóvá tették, hogy a 10, 20, 30 évi szolgálat után leszerelő katonákat és családjukat a káptalan megkísérlí jobbágyi szolgálatra fogni, holott mindenki azért ontja a vérét, hogy maradékai békességben élhessenek.⁶⁴

57 1550: GyKHL I. d. 16. fasc. 47. No. 2347.; 1555: GyKML XVI. téka 2602. sz.; 1592 után: GyKML XVI. téka 2612. sz. 1637: GyKML XVI. téka 2630. sz.; 1646: GySmL I. Győr város Levéltára. Magánokiratok 102. sz.

58 GyKML XVI. téka 2614. sz.

59 GyKML XIV. téka 2435. sz.

60 Győri Püspöki Levéltár Capsa Y. No. 2.

61 NÓLA A. VII. 38. fol. 42–43.

62 GyKML XVI. téka 2627. sz.

63 ŠUA Eszterházy család cseszneki levéltára 44. doboz 8. sz.

64 1613: GyKML XIV. téka 2478. sz.; 1625: GyKML XVI. téka 2627. sz. (az idézett innen); 1630 után: GyKML XVI. téka 2631. sz.

Győr kereskedelmi szerepe lehetőséget adott arra, hogy a magyar katonák — „az ritkan való fizetes miatt” — nagy számban vegyenek részt a nyugati marhakereskedelemben. A Győrbe érkező alföldi kereskedőktől megvásárolt állatokat, miként a polgári nenden levő tőzsérek is, Magyaróvárig vagy Bécsig hajtották és ott igyekeztek haszonnal értékesíteni. Erre már a XVI. század nyolcvanas éveiben — a marhakereskedelem helyi fellendülésének kezdeti szakaszában — is találunk utalásokat. Száz évvel később, 1679-ben pedig, egy vámperberben, végvári tisztek sora — Csetényi Mihály lovashadnagy, Angarano István lovashadnagy, Horváth György és Fördös Péter vitézek — nyilatkozott úgy, hogy több évtizede kereskednek marhával, olykor városi polgárokkal közös társaságban.⁶⁵

A földművelés, kereskedés majdnem kizárólagosan a magyar vitézekre volt jellemző. (Egyedül Miskey József már említett levelében van arról szó, hogy egyes német tiszteknek is van földjük.) Számukra — akiknek sohasem vált állandó hivatásává oly tömegesen a zsoldos katonai szolgálat, mint a kor német, olasz, vallon és más nemzetiségű zsoldosainak — éppen a háborús viszonyokban gyökerező megnövekedett társadalmi mobilitás, a hazai földhöz való kapcsolat tette lehetővé a gazdasági tevékenységbe való bekapcsolódást. Szerepet játszott ebben persze olyan részbeni kényszerítő erő is, hogy a lovasság döntő része a magyarok közül került ki, tehát lovaik ellátására legelőkről, rétekről kellett gondoskodniuk. Igen jelentős azoknak a száma, akik néhány évtized alatt a jobbágy—katona—polgár, jobbágy—katona—vagyontalan nemes, vagy éppen a jobbágy—katona—jobbágy utat járták végig úgy, hogy a közbeeső állomásokon sem szakadtak el az őket kibocsátó társadalmi rétegtől, legfeljebb „kétlakivá” váltak.

*

A szállásviszonyok kedvezőtlen alakulása, a megélhetési nehézségekből következő gazdasági-társadalmi problémák súlyosan hatottak a polgári lakosság életére. Tovább erősítették azonban ezt a kedvezőtlen helyzetet azok az intézményes gazdasági terhek, amelyeket a katonaság állandó jelenléte rótt a városi lakosságra. Így a várban felállított 17 katonai őrhelyen égő tüzek táplálására a polgároknak kellett a messzi erdőségekből a fát biztosítaniuk.⁶⁶ Nem kevesebb gondot okozott az sem, hogy a lőtulajdonosokat fizetség nélkül rendszeresen fuvarba kényszerítették Bécsbe, Bécsújhelyre, Pozsonyba, vagy Sopronba. Máskor éppen a török ellen kivonuló gyalogosok kocsijai számára kellett előfogatokat adni és nekik kellett gondoskodniuk a nagyobb hadivállalkozások alkalmával az ágyúk vontatásáról.⁶⁷ A fuvarozás, az előfogatok adása, azonfelül, hogy elvonta a polgárokat saját munkájuktól, megfosztotta őket a fuvardíjtól, tönkretette lovaikat, komoly veszedelemmel is járt, hiszen a kocsisok maguk is részt vettek a harcokban, ütközetekben, mint az 1577 augusztusi Győr és Szentmárton közötti csatákban. Ennek a kötelességüknek, a „hazáért és a közjóért”, mindvégig készek voltak eleget tenni, amint azt 1592—93 táján egy káptalani beadványban olvashatjuk.⁶⁸ 1640-ben, amikor Újvárosban 6 tarackágyú számára kellett új állásokat készíteni, a polgárság — „latvan mijs hogy azon allasoknak megh chinalasa es az tarazkoknak arra feöl vonasa magunk-

⁶⁵ GySmL 2. Csonnai Konvent Hiteleshelyi Levéltára. Másolati könyvek, 7. k. 202—224. o.

⁶⁶ Ez is a rendszeresen visszatérő panaszok közé tartozott. Első alkalommal 1550-ben találkozzunk vele: GyKML XVI. téka 2002. sz.

⁶⁷ 1555: no.; 1550—1554: GyKML XIV. téka 2392. sz. és számos más panasziratban.

⁶⁸ GyKML XIV. téka 2437. sz. Az előfogatok dolgában a polgárok azt panaszolták, hogy időnként a főkapitány egyéni szükségleteire is katonai igénybevétel címén kérte a kocsikat és lovakat.

nak es hazanknak oltalmara szüksegesenek legyenek” — rendkívüli adóval és fuvarral járult hozzá a munkához.⁶⁹

Nemcsak az egyes polgárok érdekeit, de a város gazdasági életét veszélyeztették az olyan visszaélések, mint a katonai hatóságok vámszedése a városkapuknál, illetve az abdai Rábca-hídnál. A magyar és német katonai vásárbírák a hiteles piaci mértékegységek kezelését sajátították ki maguknak, és ezzel lényegében megszerezték a piac feletti ellenőrzést, de ezen felül rendszeressé tették a városon áthaladó csordák vámolását, saját szükségleteikre egy-egy állat kiszakítását. Ez súlyosan veszélyeztette a kereskedelem biztonságát, így a Bécs felé tartó kereskedők inkább más utakat választottak. A város piacán lakó gazdag és tehetőses kereskedőket a német regiment-soltész, a főtisztek hallgatóságos tudtával, rendszeresen zsarolta, tőlük külön adót szedett.⁷⁰

Elterjedt a kényszervásároltatás szokása. A tisztek tulajdonát képező bor, búza, hús kiárúsítása idején megakadályozták a polgári kereskedők tevékenységét. Ilyen ügyben emeltek panaszt az 1559-ben a Győrbe utazó komáromi kereskedők, akiket Korlatovith Jeromos akadályozott áruik eladásában.⁷¹ 1592-ben Hardegg főkapitány mérette ki romlott búzáját, 1590-ben Gregoróczy Vince saját juhait.⁷² A sebesült és rokkant katonák kórházának fenntartására az élelmezési főtiszt már az 1580-as években véglegesen kisajátította a két havi nyári bormérés földesúri jogát, eltűnt a püspököt, a káptalant és a városi magisztrátust ettől a monopóliumtól.⁷³ 1646-ban a németek a zsold fejében kapott sőt kényszerítették a polgárokat.⁷⁴

Földesúri jogai védelmében a káptalan panaszok tömegét küldte a királynak. Ezek a beadványok, melyek egy részét a királyi biztosok kivizsgálták és megszüntetésükre a főkapitányok figyelmét ismételten felhívták, eredményt nem érthettek el, hiszen a végvári katonaság helyzete nem változott, így a kiváltó okok nem szűntek meg.⁷⁵

A városi polgárság — a panaszkodás mellett — különféle módon védekezett az új terhek ellen. Az éjszakai garázdákat a vár védelmére szervezett polgári őrség őrzései igyekeztek fékentartani, noha a katonák a felfegyverzett polgárokat is nem egyszer megtámadták, mint Ivány Gáspár katona a polgárőrség kapitányát, Brányi Jánost.⁷⁶

A rendkívüli terhek és adók elkerülésének egyik lehetséges egyéni útja, mint ezt 1577-ben írták, a katonai zsoldajstromokba való felvétel, azaz a katonai szolgálat vállalása kínálkozott.⁷⁷ Ez nemcsak a katonai ténnyel, de a polgári és katonai adófizetésből is mentesített. A megoldás katonai és polgári szempontból egyaránt hátrányos voltára egy 1588-as káptalani emlékirat figyelmeztetett, amikor hangsúlyozta, hogy ezekre a katonákra, akik tovább folytatták polgári foglalkozásukat, a várparancsnokság sem számíthat a

69 GySmL I. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. Sa k. 40. o.

70 Valamennyi jelzett téma az 1560-as évektől állandó tárgya a káptalani és városi panaszoknak. 1557: GyKML XIV. téka 2410.; 1588: uo. XVI. téka 2608. sz. 1592—1594: uo. XIV. téka 2451. sz.; 1575—1580: uo. XIV. téka 2478. sz.

71 Kriegsarchiv, Wien. Feldakten 1559 12/1. A komáromi kereskedőket Korlatovith, ezen felül, saját borának megvásárlására is kényszerítette.

72 GyKML XVI. téka 2612. A káptalan panaszai gróf Hardegg új győri főkapitány ellen; uo. XIV. téka 2435. sz. A győri káptalan levelete a királyi kommisszáriusoknak...

73 Valójában a július-augusztusi bormérés Christoph Teuffel élelmezési prefektus már 1566 folyamán kisajátította. Erre l.: GyKML XIX. téka 2910. sz. Ez a helyzet a nyolcvanas évekre véglegessé szilárdult: uo. XVI. téka 2608. sz. Az 1590-es évek elején a káptalan a Mátyás főherceghez küldött panaszában (uo. XIV. téka 2451. sz.) kiemelte, hogy a beteg német katonák szállása (xenodocheum) számára a vendéglőben július-augusztusban mért bort magasabb áron adják, mint a többi hónapban. Amikor a bor elfogy, s a kapitányok a polgárokkal pótoltatják. A bormérés kisajátítása sem Léván, sem Pápán nincsen gyakorlatban — írták.

74 GySmL I. Győr város levéltára. Magánokiratok 102. sz. „Gravamina Civitatis Jauriensis...”

75 A panaszok kivizsgálásáról *Csizmadia Andor*: Győr küzdelme a szab. kir. városi rangért. (Győri Szemle, 1943/1. sz.)

76 GyKML XIV. téka 2406. A győri káptalan panaszai a királyi kommisszáriusokhoz...

77 GyKML XIV. téka 2409. sz. Rudolf király Andreas Tauffel főkapitányhoz.

portyák, vagy az ostrom idején.⁷⁸ Ennek ellenére a helyzet nem változott és 1609 januárjában is 52 polgári személy vonta ki magát ily módon a város kötelékéből.⁷⁹

*

A katonaság megjelenése, a különféle rendkívüli gazdasági terhek (piacellenőrzés, rendkívüli adók, előfogadás) bevezetése, a káptalan földesúri joghatóságán számottevően lazítottak. A végvárban azonban a *jogi hatalom* és így a *bírászkodás* gyakorlásának legfőbb letéteményese is a főkapitány illetve helyettese lett, akik a vár biztonságának minden érdeket alárendeltek.⁸⁰ Ennek alapján a káptalan, a püspök-főispán és természetesen a városbíró hatalmát is mellőzhették. Jól kifejezte ezt egy 1577-ben történt eset, amikor Teuffel főkapitány a városbíróval és egy esküdttel üzentte meg a nagyprépostnak, hogy ha szembeszegül vele, akkor azonnal kivezetteti a városból.⁸¹ Ugyanezen évben az új főkapitány, Karl Ludwig von Zelking azzal a paranccsal küldte a városbíróhoz Podgoray Tamás vajdát, hogy számára azonnal két kocsit adjon fuvarba. A bíró a polgárok gazdasági munkái, a kereskedőknek a pápóci vásáron való távolléte miatt ezt nem tudta teljesíteni, mire Podgoray szidalmazni és ütlegetni kezdte őt. A bíró a préposthoz futott védelemért, aki két kanonokot adott mellé és így mentek a főkapitányhoz. Alig szóltak, amikor Zelking ütni kezdte a bírót és „ghet aus, ghet aus” kiáltásokkal kizavarta őket, majd egy órán belül a soltésszal bilincsbe verettette és lecsukattatta.⁸² 1608-ban a városbíró egymással ellentétes parancsokat kapott a főkapitánytól és a püspök-főispántól egy nemes polgár elfogatása ügyében. Amikor megkísérelte a kérdést tisztázni, a főkapitány, a király nevében, „megütvén kétszer a mellét”, a profoszt és puskásokat rendelte mellé, kijelentvén, hogy megvédi a városbíró, ha a főispán parancsát megtagadja és emiatt büntetni akarják.⁸³ Nyilván nem volt véletlen, hogy 1568-ban a főkapitány több memorandumban a káptalan Sopronba való áthelyezését sürgette a királytól.⁸⁴ A földesúr eltávozása, ha jogilag nem is rendezte volna a kérdést, de a gyakorlatban jelentősen megkönnyítette volna a főkapitányok helyzetét. 1634-ben a városbíró a főkapitánnyal szemben a káptalan földesúri hatalmára hivatkozott, aki erre kijelentette: „mire az magisztratusod hirt kap ez felől, addig felis akasztathatnak, niarsban is vonhatnak.”⁸⁵

Természetesen az új helyzet jelentős hatással volt a város lakosságának jogi kapcsolataira is, miután az addig szoros földesúri hatalom alatt élő közösségek mellett olyan társadalmi csoport jelent meg, amely teljes különállásával, számos tagjának nemesi kiváltságával, eltérő nemzetiségével, önálló testet alkotott. A mindennapi együttélés során számos jogi vonatkozású kapcsolat jött létre a katonák és a polgári lakosság között. Az érintettek bonyolult társadalmi viszonyai, eltérő jogi helyzete következtében ezek rendezésére igen összetett és sokrétű igazságszolgáltatási formák alakultak ki, amelyek mindennél jobban kifejezték a végvár-város valóságos belső viszonyait.

Az osztrák tartományokból és a birodalomból érkezett zsoldosoknál a fegyvelmsértésekkel, bűnügyekkel a soltésszok és profoszok foglalkoztak, akik a re-

78 GyKML XVI. téka 2608. sz. A káptalan panaszai a királyi kommisszáriusokhoz...

79 GyKML XIV. téka 2471. sz.

80 GyKML XVI. téka 2608. sz.; XIV. téka 2410. sz.; XVI. téka 2630. sz.; *Villányi Sz.*: i. m. 109—116. o.

81 GySmL 1. GyKHL. Felvállási jkv. 3. k. 245. o.

82 GyKML XIV. téka 2412. sz.

83 GySmL 1. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. 4. k. 6—8. o.

84 Kriegsrarchiv, Wien. Hofkriegsrat Prot. Exp. 148. k. fol. 137. 1568. május 28.: „Memorial an die Kay. Mt. die transferierung des Capitl zu Raab geen Odenburg bettr.” fol. 168. 1568. augusztus 1.: „Memorial die Transferierung des Capitl zu Raab betreff.”

85 GyKML XIV. téka 2626. sz.

gimentek állandó állományába tartoztak, így már az 1550-es évektől működtek a városban. Az 1567. évi összeírás szerint létezett a „Schulteshaus” azaz német seregbírói hivatal háza.

Az ítélkezési gyakorlatban a XVI. században a német őrsgel kapcsolatban egyetlen konkrét esetet ismerünk, amelyik „elvi” problémákat is felvetett. 1590 tavaszán Szeghy Szücs Gergely városbíró összevezette a házában lakó német katonával. Ebből verekedés támadt és az ügy, a bíró kezdeményezésére, a káptalan elé került, amely minden bizonnyal, Szeghy Szücs nemességére való tekintettel, Győr és Komárom megyei „fogott” bírák előtt kívánta az ellentétet rendezni. A tárgyaláson azonban megjelent egy német őrsgbeli tiszt és követelte két regimentsoltész bevétele a bíróság tagjai közé. A káptalan ezt megtagadta és álláspontján Gregoróczy Vince főkapitányhelyettes fellépésére sem változtatott. Gregoróczy éppen a magyar katonák és polgárok közötti hasonló jellegű ügyek rendezésének korábbi gyakorlatára hivatkozott, amikor polgárok és katonák közösen tartottak ítélőszéket. A káptalan viszontválaszában kifejtette, hogy ez esetben a közös ítélkezés a törvények különbözősége miatt lehetetlen; különben is olyan bírák, akik a magyarországi törvényeket nem ismerik, nem ítélkezhetnek. Hivatkoztak arra is, hogy a városbíró egyben a káptalan tisztartója a városban és így nem állhat a nemesi-katonai ítélőszék elé. A vita, melynek kimenetelét nem ismerjük, végül Ernő főherceg elé került.⁸⁶

Alig több, mint egy évtized múltán viszont felbukkan az egyetlen olyan eset, amikor magyar és német katonák ítélkeztek együtt. 1603-ban, a Hantóy Mihály győri lakos ellen Hans Igly landsknecht meggyilkolása miatt indított perben a 29 tagú bíróság soraiban a magyar vitézlő rend, a vármegye és a polgárság képviselői mellett jelen volt a német őrsg 7 tisztje, altisztje is.⁸⁷ Az ítélőszék létrehozását feltehetően a vád súlyossága indokolta. Azt, hogy ez az eljárás nem vált általánossá, egy másik eset jelzi: 1609-ben ugyanis — éppen a német soltész mellé rendelt írnok rágalmazási ügyében (a felperes: polgár) — magyar katonák—nemesek—polgárok ültek törvényt. A per ama részét illetően, hogy az írnok éjnek idején fegyveresen támadt a polgár házára, a bíróság le szállította a hatáskörét és az ügyet elbírálásra a főkapitány elé utalta.⁸⁸

A németekhez hasonlóan nem magyar honos személyek bevonása az ítélkezésbe csak a (Győr) Újvárosba telepített, katonai szolgálatra kötelezett *rácok* esetében — ugyancsak gyilkossági perekben — fordult elő. Igaz, példát itt is mindössze két évből hozhatunk. 1609-ben a városbíró, a városi esküdtek, egy lovashadnagy és a két nemesember mellett a rácok bírója is részese az ítélethozatalnak. 1614-ben viszont magyar katonai és polgári bírák mellé őt „fogott” bírót hívtak be a rácok közül.⁸⁹

A magyar vitézlő rend esetében önálló bírói szervezet csak a XVI. század második felében jött létre. 1589-ben Nogarola főkapitány a Haditanácsához és az alsó-ausztriai rendekhez küldött jelentésében előadta, hogy a főkapitánysághoz tartozó várak különböző jogi ügyeiben gyakran fordulnak véleményért

86 GyKML XIV. téka 2449. és 2550. sz.

87 GySmL I. Győr város levéltára. Törvénykezési jkv. 3. k. fol. 1.

88 GySmL I. Győr város levéltára. Peres iratok 12. sz.

89 1609. GySmL I. Győr város levéltára. 4. k. 23. o.; 1614: uo. 5. k. 116—117. o. A katonai szolgálatot teljesítő rácok 1607-ben telepedtek meg (Győr) Újvárosban. A káptalan és a főkapitány (Hans Prainer) ill. helyettese (Ernst Kollonich), valamint a rácok megbízottai egy 1612. július 27-én kelt szerződésben rendezték az új telepések jogi helyzetét. Eszerint a joghatóság felettük, a polgári életben, a káptalant illette meg. Bírójukat az erősítette meg, adót oda fizettek (a győri katonák kivételével), javaik, ha nem volt örökös, a káptalanra szálltak, házaik adásvételét a káptalan hagyta jóvá. Mesterembereik kötelesek voltak céhben dolgozni. Vezéreik „az rácok közül penig kycöt az egész racsaghalwazottwolt erre az wegezerre” ebben az időben (Temesvári) Kapitány Száva ill. Wojcza vajdák voltak. (Előbbire OL Archivum familiae Thurzó fasc. 42. No. 22.) A helytörténeti irodalomban a két vajda neve együtt mint egy név (azaz Valcas Száva) fordul elő. Az eredeti szerződésből azonban világosan kitűnik, hogy két különböző személyről van szó. A szerződés szerint Kapitány Száva a hadban a racság előtt járhat, de a városban nem hatalmasodhat, a rácoknak nem parancsolhat. GyKML XIV. téka 2473. sz. V. 6. *Világnyi Sz.*: i. m. 106—108. o.

közvetlenül hozzá, de seregbíró nélkül képtelen ezekkel érdemben foglalkozni. Emiatt több alkalommal történtek már tévedések is, holott a fegyelem megtartása minden téren pontos itélkezést kívánna — írta Nogarola.⁹⁰ A rendek némi huzavona után, amely a tisztségre jelölt Ormány János fizetése körül folyt, hozzájárultak a seregbíró alkalmazásához. 1594-ben Ormányt mint 30 lovas kapitányát és a városbéli magyar bírót említik Hardegg főkapitány feljegyzései és Istvánffy Miklós krónikája.⁹¹ Sajnos a seregszék önálló tevékenységére csak viszonylag későbből, a XVII. század negyvenes éveiből ismerjük az első adatot, a tárgyalások néhány jegyzőkönyve pedig még későbből maradt fenn. 1661 áprilisában Lengyel András és 13 társa, hosszú és súlyos büntetésre ítélt rabok ellen szökés miatt hozott újabb ítéletet a seregbíró elnöklete alatt hat lovas- és gyalogostiszt. 1669-ben a köteletségét elhanyagoló börtönőr ügyét; 1670-ben és 1671-ben egy, a hódoltsági területen csavargó gyilkos katona, valamint egy, a jobbágyokat zaklató katona ügyét tárgyalta a seregbíróból, 7 tisztből, 2 esküdt-ülnekből és a sereg-albíróból álló ítélőszék. Az ítéleteket a seregírnok rögzítette írásban.⁹²

A magyar katonák és polgárok közötti peres ügyekben nem lehetett a törvények különbözőségére hivatkozni, mint a németeknél. Am itt is nyitott kérdés volt, hogy a városi polgárok ítélőszéke (ráadásul ennek fellebbviteli fóruma, a káptalan nagyprépostja, a földesúr képviselője volt), a seregszék, vagy alkalmas esetben a megyei nemesi törvényszék-e az illetékes. A gyakorlat egy közbülső megoldást alakított ki, ami a polgárok, nemesek és katonák „vegyes” ítélőszékét jelentette. Létrejöttére már egy 1562-es levélből következtethetünk, amikor Kovács Lőrinc naszádos fővajda arról írt, hogy egy bizonyos peres ügy tárgyalásán a katonák mellett a városbíró és esküdtpolgárok is részt vettek.⁹³ 1590-ben Gregoróczy főkapitányhelyettes hivatkozott erre az ítélkezési gyakorlatra és egy évvel később már Ormány seregbíró és Szabó György vajda képviselték a polgári törvényszéken a végváriakat.

A seregszék tevékenységére vonatkozó példák sorából csupán néhányat emelünk ki. 1602 májusában Bornemissza Márton gyalogvajda házasságtöréssel vádolt felesége ellen az alispán, egy, a helyettes főkapitányt képviselő tisztt, több pápai, veszprémi és győri tisztt mellett városi polgárok is részt vettek az ítélelthozatalban — az ítéletet a város jegyzőkönyvében feljegyezték.⁹⁴ 1603-ban viszont végvári tisztek is jelen voltak egy templomi tolvaj ügyének tárgyalásán, ahol a káptalani ispán mint úriszéki közvádoló járt el.⁹⁵ 1620-ban egy városi lakos meggyilkolása miatt egy katona felett a városbíró és a seregbíró közös elnökletevel 30 tisztt, altisztt, polgár és megyei tisztségviselő hozott ítéle-

90 NÖLA A. VII. 21. fol. 1—2. Nogarola felterjesztéseiben előadta, hogy eddig hol egyik, hol másik katona képviselte a hivatalt. Közülük azonban jónéhányan alkalmatlanok voltak erre a tisztre, s csak a szükség miatt alkalmazták őket. Gyakran főemberek ügyei előfordultak, s azokban valóban csak a jogban járatos személyek tudnak dönteni. Egyetlen falut sem lehet bíró és jog nélkül tartani, hát még a végvárakban hogyan lehetne rend bíró nélkül. (fol. 9—12.) Az előző főkapitánnyal, A. Teuffel-lel, is véleményt cserélt a kérdéslről s ő is megerősítette a seregbíró alkalmazásának szükségességét. (fol. 10.)

91 Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab bettr. 1594. Locate 9325. fol. 17—18; *Istvánfi M.*: i. m. 710. o.

92 1661: A seregszék tagjai Nagy Ferenc seregbíró, Orsich János főhadnagy, Balasko István fővajda, Alapi Gergely lovashadnagy, Győrfi Tóbiás sajkásvajda, Galgóczy Ádám gyalogvajda, Kőszöghy István esküdt, Bakó Gábor sereggjegyző. (SUA Eszterházy család cesznecki levéltára, 44. doboz. 8. sz.); 1669: A seregszék tagjai között Orsich, Galgóczy, Kőszöghy nem szerepelt, új tagok voltak Angarano István és Miskey István lovashadnagyok. (OL P 1291 Eszterházy család zolyomi levéltára, III. O. 10. No. 3—4.); 1670: SUA Eszterházy család cesznecki levéltára, 44 d. 8. sz.; 1671: no. 43. d. 6. sz. ekkor a seregszék tagjai között jelen volt fentiekben kívül Csáfordi Pál lovashadnagy és Fejér Mihály albró is.

93 Varga J. János A seregszék, hadiszék, úriszék c. alapvető tanulmányában (Századok, 1977/3. sz. 440. o.) említi ezt az adatot, s úgy értékeli, hogy ekkor Győrben már működött a seregszék. Miután ebben az időben seregbíró működéséről nem tudunk, így úgy véljük, hogy ez csupán egy „ad hoc” vegyes törvényszék volt. Varga tanulmányát (és kismonográfiáját (Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon, Budapest, 1981.) mindvégig használtuk. V. ö. még *Csizmadia Andor*: Győr közigazgatása a szab. kir. városi rangra emelkedés előtt. (Győri Szemle, 1940/4. sz. 213. o.)

94 GySmL 1. Győr város levéltára. Peres iratok No. 10.

95 Uo. Törvénykezési jkv. 2. k. 93. o.

tet.⁹⁶ 1628-ban a törökkel való cimboraság gyanúja — *tehát kifejezetten katonai érdekeket érintő bűncselekmény* — miatt perbe fogott Pethes Lőrinc nemes emberrel szemben a seregbíró és városi polgárok ítélkeztek, Zichy Pál főkapitány-helyettes parancsára.⁹⁷ 1669-ben egy úJVárosi tűz kivizsgálása során a seregbíró, 4 tiszt és 2—2 megyei, illetve városi esküdt járt el.⁹⁸

Természetesen mindez nem zárta ki azt, hogy a német főkapitányok, vagy magyar helyetteseik alkalmanként a kialakult gyakorlatot mellőzve — miként már erre utaltunk — polgári, illetve nemesi személyek ellen parancsnoki jogkörükben járjanak el. Ezeket a zömében hatalmaskodó és önkényeskedő eseteket, amelyek a XVII. században Hans Prainer főkapitány, Zichy István és Szécsy Dénes főkapitány-helyettesek működése idején szaporodtak el, a polgárság tömegével sorolta fel beadványaiban. Közöttük legnagyobb számban polgárok bebörtönzése, megveretése, a városi ítélőszék döntéseinek felülbírálata szerepelt. A főkapitányhelyettesek, akiknek a magyar lakosságot is pártolniuk kellett volna — „mivel az neömös orszagh azért reöndölte eö Nagsagat” — semmit sem tettek ennek érdekében, sőt tetézték a törvénytelenségeket — panaszolták a városiak és a káptalan 1637-ben és 1646-ban.⁹⁹

1627-ben, amikor Kláris Péter vajda halálosan megsebesített egy polgárt, nemességére és rangjára való tekintettel a káptalan a vármegye székén emelt ellene vádat, ám az elmarasztaló ítélet végrehajtását Kláris fegyverrel akadályozta meg. Zichy Pál főkapitányhelyettes a Kláris házához kivonult alispánt és tisztviselő társait a főváltára való bekíséréssel fenyegette meg, megtiltván, úgymond, hogy a végvárban *hatalmaskodjanak*.¹⁰⁰ Nem érdekeltlen megemlíteni, hogy míg 1592—1594 között a törökkel való kapcsolatok gyanúja miatt Hardegg főkapitány Torkos András marhatózsér, nemesember ellen egy helybeli **nemesekből álló bíróság** előtt emelt vádat és ezt Torkos nem ismerte el illetékesnek, addig 1637-ben Iványos Miklós hódoltsági nemes kereskedőt Zichy Pál elhurcoltatta a házából és 25 pálcát veretett rá a törökkel való kereskedelmi kapcsolatok gyanúja miatt.¹⁰¹

*

A bíraskodással foglalkozó katonai szervek hatásköre nemcsak az ítélkezésre terjedt ki. A soltészok tevékenysége a végvár-városban azt is jelentette, hogy foglalkoztak a német katonák „polgári” jellegű ügyeivel is, azaz telek- és házadásvételi eljárások során okmányokat állítottak ki, elkészítették a hiteles végrendeleteket, miként azt a káptalan már 1575—1580 között panaszolta. Ez már önmagában súlyosan sértette a hazai szokásjogot és jogi gyakorlatot. A káptalan számára pedig különösen hátrányos volt, mert áttekinthetetlenné tette a városi ingatlanok sorsának, a jobbágyoknak tekintett városi lakosság számának alakulását, s egyúttal jelentős anyagi veszteséget is okozott. A káptalan előtt végrendelkezők ugyanis általában kisebb-nagyobb összegeket hagytak az egy-

96 Uo. Törvénykezési jkv. 8/a. k. 16. o.

97 GySmL 1. GyKHL Lad. 27. fasc. N. No. 603. Pethest, aki rétalapi birtoka ügyében tárgyalta a törökkel, Zichy parancsára megtörtúrzták. Panaszára Zichyt és Visi Nagy Pál seregbíróat a nádori ítélőszék elé idézték.

98 OL P 1291. Eszterházy család zólyomi levéltára, III. o. 10. No. 48—50. A bizottság tagjai Nagy Ferenc seregbíró, valamint Sibrik Miklós, Kisfaludy László főhadnagyok, Alapi Gergely hadnagy, Tako Miklós vajda, Terestyéni András, Buzgó György megyei és Berkes Miklós, Iványos András városi esküdtök voltak.

99 1637: GyKML XVI. téka 2630. sz. A győri káptalan sérelmei... 1648: GySmL 1. Győr város levéltára. **Magánokiratok** 102. sz. Gravamina Civitatis Jauriensis... (Az idézet ebből az iratból való.)

100 GyKML XVI. téka 2622. sz.; no. XIV. téka 2487. sz.

101 Torkosról Hardegg feljegyzései: Staatsarchiv, Dresden. Geheimes Archiv. Acta und Handlungen Herrn F. Hardeck und die Aufhebung Rab 1594 Locate 9325 fol. 17—18.; 1637: GySmL 1. GyKHL Lad. 11. fasc. 32. No. 1324.

háza; s a káptalan jutott az örökös nélkül elhalt polgárok tulajdonának bir-
tokába is a földesúri öröklési jog (caducitas) alapján.¹⁰²

A német őrség telek és ház adásvételeinek intézése annál természetesebben
került a főkapitányok kezébe, mivel a vár területének rendezését és az ezzel
kapcsolatos változások végrehajtását az 1560-as évtizedben királyi építőmeste-
rek végezték el. Az 1567-ben kelt első városi telek-, ház- és lakásösszeírás ké-
szítője Thomas Eiseler királyi építési felügyelő volt. Az összezsugorodott terü-
letű városban a telkek feletti rendelkezés komoly hatalmat (és visszaélési le-
hetőséget) adott az építési felügyelők és az építőmesterek kezébe.¹⁰³ 1604-ben
egy perben a tanúk elmondották erre vonatkozó tapasztalataikat: „Immaron
hogj az eő feolsege paranciolatja zerint az hazakat ugj oztogatak, kynek elve-
tek, kynek hoza atak, egj kalmar olaz wala, kynek Prosperger Caspar wolt az
newe es ugj ata az superintendans neky ennek az hazhelt...” — vallotta Dal-
los Pál polgár. Egy másik vallomás szerint: „nem tudom myth vegeztek egj mas
keözött az superintendanssal es az fundalomesterrel merth igen baratosak wol-
tak egj massal Prosser Caspar es az fundalomester es superintendans. Az ky
iobban aiandékozhatta az superintendánst, az hun kyvanta otth attak haz helt
neky.”¹⁰⁴

1617-ben a főkapitány bizottságot küldött ki az összeírás — ekkor már kife-
jezetten telekkönyv jelleggel történő — elkészítésére, melyben zömében ugyan-
csak katonák (például az egyik regimentsoltész) vettek részt. A telekkönyv feletti
rendelkezés így tulajdonképpen teljhatalmat biztosított a főkapitány tisztvise-
lőinek.¹⁰⁵ 1637-ben a káptalan szerint a katonai tisztviselők a város egy részét
magyarnak, más részét németnek tekintették. A német rész teljesen függetlené
vált a káptalantól — írták — és jogügyleteit saját telekkönyve szerint („penes
suum gruntpuech”) folytatja. Érthető, hogy a káptalan panaszai nyomtatékosan
kérték: a házak összeírását és az utcák kijelölését ne egyedül a katonaság kép-
viselői csinálják, hanem abban a káptalan offiálisai és a város tisztviselői is
részlet vehessenek.¹⁰⁶ 1679-ben Sebessy Márton szolgabíró kifejezetten azt vallot-
ta, hogy a belső város utcáit a német nemzet, a külváros (Újváros) utcáit a
magyar lakosság költségén javítják.¹⁰⁷ 1675-ben a soltész mint „építési hatóság”
járt el: Hans Baptista Krist zászlótartó bővíteni akarta a házát, de a soltész el-
tiltotta az építkezéstől. Krist ekkor a káptalan segítségét kérte, mire az eljáró
kanonokok megállapították, hogy az építkezés senkinek sem okoz kárt, tehát
nincsen akadály.¹⁰⁸

102 A földesúri öröklési jog (ius caducitas) érvényesüléséről *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr
938. 131. o.

A katonaság visszaéléseiről: GyKML XIV. téka 2406. sz., XIV. téka 2478. sz., XVI. téka 2608. sz.

103 A telekkönyv elkészítését az 1560-as évek elejétől valamennyi építési felügyelő szorgalmazta a Haditanácsnál,
mivel a vár építése olyan szakaszba érkezett, hogy az utcák, a telkek felosztását véglegesnek tekintették. Az 1567. évi
tűzvész után, miután az újjáépítéshez a kincstár is hozzájárult építőanyaggal és szakemberek munkájával, a király
külön házadó kivételt helyezte kilátásba. Ennek alapját ugyancsak a telekkönyv képezte volna. Urban Suess építő-
mester (későbbi építési felügyelő) egy tervezetben — osztrák mintára — az utcák, terek rendjének megőrzésére már
korábban javasolta a telekkönyv feltekintését. (Kaposy reg. 188/192. l.) Ugyanakkor a telekkönyv részletes felmérése
kiterjedt nem csak a telkekre, házakra, hanem minden olyan építményre, amely lakás céljaira szolgált. (A német meg-
nevezésben: Haus, Häuslein, Behausung, Losament.) Ez lehetővé tette felhasználását beszállásolási ügyekben is.
1591-ben S. Hager, a Győrbe érkező alsó-ausztriai nemesi lovasok parancsnoka azt jelentette, hogy az elszállásolás
lehetőségei felmérése a főkapitányhelyettessel átnézték a lakások jegyzékét.

A telekkönyv — más, az 1560-as években készült és kapcsolódó összeírásokkal együtt — a XVII. század elején készült
másolatban maradt fenn. Szövegét, kisebb olvasati hibákkal, kiadta *Villányi Sz.* idézett munkájában. Eredetije
Győr város levéltárában. (GySml 1.)

104 GySml 1. GyKHL Lad. 25. fasz. L. No. 526.

105 A telekkönyveket hitelesítésként a főkapitányi titkárok (az 1567. évi másolatát és az 1617. évit Wolf Springer)
látták el kézjegyükkel és pecsételték meg. Valószínűleg a könyvek az ő kezelésükben voltak a XVII. század végéig.
GyKML XVI. téka 2630. sz. Az 1617. évi telekkönyv felvételek 11 tagú bizottság működött közre. Vezetője Fran-
cesco de Couriers mérnökkapitány, ekkor a vár főkapitányhelyettese, tagjai a német regiment-soltész, a magyar sereg-
bíró, két magyar tiszt, két német regiment-esküdtűbíró, egy német tiszt, két magyar és egy német polgár.

106 GyKML XVI. téka 2630. sz. (Idézet innen.); uo. 2631. sz.

107 GySml Csornai Konvent Hiteleshelyi Levéltára. Másolati könyvek. 7. k. No. 135.

108 GySml 1. GyKHL Felvállási jkv. 13. k. 430. o.

A főkapitányi hatalomban gyökerező katonai és polgári joghatóság különválásának erőteljes kifejezője volt, hogy a 1582-ben Andreas Teuffel főkapitány a német vargamesterek számára önálló céhprivilegiumokat bocsájtott ki, melyek rendelkezései szerint a céh ügyeiben a törvénykezési jogot a főkapitány nevében a soltész gyakorolta. Teuffel nyomán a XVII. században más főkapitányok is adtak ki hasonló kiváltságleveleket. Az eljárás jogosságáról Hans Prainer főkapitány 1618 körül — a káptalan panaszára válaszolva — azt írta, hogy a német iparosokat a magyar iparosok nem fogadták be és ezért vált szükségessé számukra külön statutumok kiadása.¹⁰⁹

Mindezek mellett természetes, hogy a végvár-város belső rendje dolgában — különösen szükséghelyzetekben — a főkapitány önállóan intézkedett. Így történt az 1629-es pestisjárvány alkalmával, amikor Prainer főkapitány a lúggal dolgozó (levegőt szennyező) mesteremberek — szíjgyártók, vargák, szücsök, szappanfőzők, gyertyacsínálók — műhelyeinek azonnali kitelepítését rendelte el és rendtartást adott ki a betegek ápolására, a fertőzött házak lepecsételésére, a személtelhordás megszervezésére.¹¹⁰

A magyar vitézlő rend tagjai, eltérően a németektől, miként ezt a házak adásvételi ügyeiben tett felvállások igazolják, a káptalan hiteleshelyi hatósága előtt intézték ügyeiket és egyúttal kötelezettséget vállaltak a ház- és telektulajdonnal járó földesúri terhek viselésére, a földesúri joghatóság elismerésére. Ez — bár részben csak formalitás volt, hiszen a város közös terheihez nem járultak hozzá, a káptalannak nem adóztak — szavatolta a káptalan földesúri jogainak elismerését, városi birtokjogainak elidegeníthetetlenségét. Fontosságát annak az ismert esetnek az alapján mérhetjük le, amikor a király a Földessy Bálint komáromi vajda által megvásárolt piactéri ún. Alsoki-féle háznak 1587-ben nemesi jogokat adományozott, azaz nemesi kúria rangjára emelte. A birtokba iktatás alkalmával a káptalan és a városi tanács képviselői egyaránt tiltakoztak az adományozás és a polgári házak közül való kiemelés ellen. A káptalan nevében eljáró kanonokok nyomatékosan hangsúlyozták, hogy földesúri jogaikat a király sem csorbíthatja. Ennek ellenére természetesen az adományozás tény maradt és a ház ettől kezdve „curia nobilitaris”-ként létezett a város központjában.¹¹¹

A XVII. század nyolcvanas éveire a magyar vitézlő rend ugyancsak magához ragadta a házak adásvételének intézését, miután még az előző évtizedekben is teljesített kisebb „hiteleshelyi” feladatokat. A seregszék tisztviselői saját hatáskörükben fogadták a felvállásokat, döntöttek a katonák polgári pereiben is. Ám ez a jogkör még gyenge lábakon állhatott, mert 1682-ben a városi polgárság a Haditanácsnál panaszt emelt ellene. Nagy Ferenc seregbíró Eszterházy főkapitány-helyetteshez küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy ha ezt a jogot visszavonják tőlük, legalább a városi ítélőszéken való részvételüket tegyék lehetővé ezekben a perekben. Jelentette azt is, hogy a seregszéken a peres felektől mindössze 3 forintot kérnek, míg a város előtt legalább tizenkettőt. Ez lényegesen nagyobb teher a katonákra nézve.¹¹²

109 Erről részletesen *Gecsényi L.*: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében c. tanulmánya az Arrabona múzeumi évkönyv 21. kötetében. (Győr, 1979. 145-166. o.)

110 *Vilányi Sz.*: i. m. 116. o.

111 GySmL 1. GyKHL II. téka 24733. sz. Hasonló adományról tudunk Felnémeti Gellien Máté esetében 1601-ből, a püspöki funduson, de ennek a háznak nemesi kúria jellegéről a későbbiekben nem szólnak a források. Uo. Lad. 14. fasc. 42. No. 1906. és Lad. 25. fasc. K. No. 500.

112 SÚA Eszterházy család cseszneki levéltára, 43. doboz. 4. sz. Tíven próbálkozások a seregszék részéről az előző években is előfordultak, mert a káptalannak az 1622-es országgyűlés által kiküldött vizsgálóbizottsághoz benyújtott panaszában (1625) az áll, hogy Visi Nagy Pál seregbíró igényt tart a magyar regiment-alattvalók telkei feletti joghatóságra, holott ezek telkei a káptalani funduson vannak. GySmL 1. Moson vm. levéltára. Vármegyei tisztviselők után maradt iratok. Buczko alispán iratai 31. sz.

A végvári katonaság és a városi polgárság sokoldalú gazdasági, társadalmi, jogi kapcsolatainak áttekintése nem volna teljes, ha legalábbis jelzésszerűen nem szólnánk a családi és rokoni összeköttetésekről. A kutatások számára e téren még igen sok a megválaszolandó kérdés, noha a válaszokhoz korántsem áll rendelkezésre bőséges forrásanyag.

A rokoni kapcsolatok létezését éppenséggel csak a különböző adásvételi ügyek felvállásaiból, egyes végrendeletekből ismerhetjük meg és ezek elsősorban a magyar nemes végvári tisztek, altisztek, valamint a nemes polgárok szűk csoportjára vonatkoznak.¹¹³ Több évtized adatainak áttekintéséből viszont megállapítható, hogy e csoportban folyamatosan léteztek ilyen rokoni és családi összeköttetések. A végváriak között elsősorban a délvidéki vagy a Győrtől távolabbi helyekről jött kismesek — zömükben néhány jobbágytelek, szerény birtokrész, városi ház birtokosai, zálogos tulajdonosai — választottak feleséget a vagyonos, újsütetű nemes polgárok leányai közül. Számukra ez a szorosabb helyi kötődést, a társadalmi mobilitás lehetőségét, növekedését és mindenekelőtt anyagi helyzetük stabilizálódását, javulását jelenthette. Jól példázza ezt a típust Grebechy Gergely lovasvitéz, majd gyalogos vajda életútja. 1567-ben a Duna bal partján, a püspöki birtokon, Révfaluban tűnt fel, ahol házára örökös adómentességet kapott. 1573-ban már győri háztulajdonos, 1579-ben a piactéren vásárolt házat a legtehetősebb polgárok között. 1580—1591 között Győr környékén szőlőket, pusztahelyeket vett zálogba. 1601 körül bekövetkezett halálakor gyermekeire már vagyont és legfőképpen komoly társadalmi tekintélyt hagyott. Nyilván ennek köszönhették, hogy fia, Gáspár deák, már nem karddal kereste kenyerét, hanem vagyonos városi emberként élt; a XVII. század első évtizedeiben megyei szolgabíró, alispán, országgyűlési követ. Felesége, Angarano Ilona, az egyik tekintélyes olasz eredetű kereskedőcsalád leánya. Testvérét, Grebechy Ilonát viszont az 1580-as években nemesi levelet nyert Dallos Pál marhatózsér, többszörös városbíró fia, János vezette oltár elé. Dallos János maga is városi főbíró, majd megyei esküdt, szolgabíró és végül alispán. A másik Dallos fiú, Miklós, ugyanekkor egyházi pályán ért el sikereket és lett éppen a győri egyházmegye püspöke. Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy egy másik Grebechy leány Szabó Péter szentmártoni vajdához, a harmadik leány pedig egy városi polgárhoz ment feleségül.¹¹⁴

Ezzel összefüggésben egy ugyancsak a tágabb rokoni kapcsolatokat megvilágító, de az előzőekben említettéktől némileg eltérő példát említek. A Veszprém vármegyéből Győrbe került birtokos nemes, Szápáry András, Szápáry István vármegyei adózó fia (az 1640-es években alispán, később magyar kamarai tanácsos), Kalmár Chatt Simon városbíró és Dallos Erzsébet (a püspök nővére) leányát vette feleségül. A három Szápáry leány közül Borbála Nagy-győri Kláris Péter vajdához ment férjhez. Az 1609-ben nemesített Kláris, a XVII. század egyik ismert győri végvári tiszteje, így nem csak a megye alispánjával, de — sógornője révén — a püspökkel is rokoni kapcsolatba került.¹¹⁵

113 Egyetlen esetet ismerünk, amikor nem magyar nemzetiségű végvári tiszt kötött helyi házasságot. A XVI. század második felében Malatesta Benedek kapitány, egy német gyalogzászlóalj parancsnoka vette feleségül nemes Lipóth Margitot, Kalmár Farkas győri kereskedő özvegyét. A két házasság során felhalmozódott vagyon lett örökösödés révén a legjelentősebb győri nemes polgár dinasztia, a Torkosok vagyonának alapja.

114 A győri polgárság gazdasági és társadalmi viszonyairól, családi összeköttetéseiről *Gazdasági és társadalmi változások Győrtől a XVI—XVII. század fordulóján* c. tanulmányunkban írtunk. In: *Tanulmányok Győr és vidéke történetéhez* (Győr, 1978.) 5—21. o.

A Grebechyek társadalmi mobilitásához hasonlít Balogfalvy Siey János pályája, aki végvári vitézből a Győr megyei nemesség egyik vezetője lett. Vas megyei kismemesi család tagjaként került Győrbe az 1600-as évek elején, mint lovasvitéz. 1611—1612 folyamán számos jobbágytelket szerzett zálogbirtokként, háza a győri belvárosban állt. 1613-ban a megye országgyűlési követe, a későbbi években alispánja. A jelek szerint jótudó ember volt, mert több alkalommal járt el ügyvédként különböző perekben.

115 Szápáry István gyermekeiről: GySmL 1. GyKHL felvállási jkv. 6. k. 139. o., 7. k. 331. o.; Szápáry András házasságáról: 8. k. 44. o.; Kláris nemességéről *Nagy Iván*: Magyarország nemes családjai. VI. k. 269. o.

Ha végigtekintünk a XVII. század első felének vezető győri nemes polgár családjain, többségükben ott láthatunk egy-egy végvári tisztet. A szerteágazó, gazdag Torkos-családban id. Torkos Péter többszörös városbíró, szolgabíró veje Darnay Balázs vajda. Az 1610-ben armálist nyert Pesti Imre deák városbíró veje a Zágráb megyéből származó Saffarith István lovaskapitány; Polosticzay Pajzsgyártó Pál városi esküdt és kamarás veje Bandy Pál lovas főlegény; Szeghy Szűcs Gergely többszörös városbíró, vármegyei szolgabíró leányának egyik férje Eölbey Márton vajda; Kapra Márton marhatózsér veje Tárnok Nagy László naszádosvajda.¹¹⁶

A nemes polgárok részéről a végvári tisztek beházasodása a nemesi osztályhoz való tartozás történeti tudatát erősítette és a kapcsolatrendszerben ezt a hatást tartjuk meghatározónak. Ennek jelzése az a tény is, hogy nem csak a végváriak nősültek szívesen a nemes polgárok családjába, hanem polgárfiúk is választottak feleségül végvári tisztek leányait. Így Ócsai Pázmán Ferenc fővajda (jó néhány győrvidéki jobbágytelek tulajdonosa) leányát az 1624 óta nemes Segesdy István városbíró, Novaji Posztós Bálint vajda leányát Semberger János városi tanácsbéli vette feleségül. Semberger nagyapja viszont Földessy Bálint komáromi naszádos fővajda volt, akinek leányával, Annával, a város egyetlen nemesi jogokkal felruházott háza került a Sembergerek kezébe.¹¹⁷

Mindezek a családi kapcsolatok a XVI—XVII. század fordulóján jeleltősen színezték a győri társadalom viszonyait. A XVII. század közepétől, a kereskedelemből meggazdagodott városi nemes polgárság vezető csoportjának a megyei nemességbe történt beolvadását követően, valamint a végvári tisztek között a törzskökök, régebbi nemesi családok (Sibrik, Kisfaludy, Sárkány, Tóti Lengyel, Fiáth, Miskey) tagjainak feltűnésével — miként a XVI. század végén a Pokyak, Csabyak, Kolosok sem házasodtak a polgárokkal — e családi kapcsolatok rohamosan csökkentek, majd teljesen eltűntek.

Лайош Геченьи

СОЛДАТЫ И ПОСАДСКИЙ ЛЮД В ДЬЁРСКОЙ ПОГРАНИЧНОЙ КРЕПОСТИ В XVI И XVII ВЕКАХ

Резюме

В тридцатых-сороковых годах XVI века вследствие вновь возобновившейся экспансии турецкого владычества все более остро вставал вопрос укрепления обороны западных территорий страны и австрийских провинций. Одним из центральных звеньев оборонительной системы, постепенно выстроенной в Западном Заднавье, стала крепость и город Дьёр, расположенный на перекрестке сухопутных и водных дорог, который одновременно был также и церковным и светским административным центром края, важным рынком промышленных изделий и сельскохозяйственных продуктов Запада. Феодалы города с испокон веков были дьёрский епископ столичные капитулы и род Хедервари. Построенный на руинах бывшей римской крепости укрепленный дворец, а также обнесенный стеной внутренний город находились в ведо,мстве епископа, пока в 1527 году не перешли в собственность королевской стражи.

Под влиянием возраставшей турецкой угрозы в 1540-ых годах крепостной посад был обнесен частоколом и рвом, а затем на основании проектов итальянских зодчих, в основном на деньги ниже-австрийских орденов и за счет принудительных работ крепостных из окрестных областей началось строительство современной крепости. Одновременно с этим значительно была увеличена численность пограничной стражи. В крепость, построенную к 70-ым годам, были введены венгерская и южнославянская (сербская) легкая кавалерия, венгерская и немецкая пехота, более значительные силы артиллерии. Большинство посадского люда оданко также оставалось на своих местах в крепости.

¹¹⁶ Darnay Balázs: GySmL 1. GYKHL felvállási jkv. 8. k. 80—81. o., Saffarith István: uo. 184. o.; Bandy Pál: uo. 7. k. 256. o.; Eölbey Márton: uo. 10. k. 87. o.; Tárnok Nagy László: uo. 7. k. 232. o.

¹¹⁷ Pázmán-Segesdy rokonság: uo. 7. k. 297. o.; Posztós-Semberger rokonság: uo. 389. o.

Одanko несистематическая и низкая оплата многочисленного гарнизона, трудности со снабжением провизией и расквартированием явились источниками многочисленных конфликтов в повседневной жизни солдат и посадского люда. Военнослужащие не только принуждали посадский люд к строительству отдельных квартир, но даже захватывали или закупали дома посадских, отбирали их скот, захватили продукты питания и обложили податью более погатых поселян. Для обеспечения своей жизни военные начали заниматься земледелием, стали содержать домашний скот вокруг города, включились в торговлю скотом, которая велась на Западе, тем самым также суживая основы существования гражданского люда.

Официальной повинностью для горожан стало обеспечение военных уносных лошадей, снабжение военных постов дровами, создание самостоятельных цехов, входящих в ведение главного капитана — коменданта крепости.

Присутствие солдат в значительной мере ослабило правомочия законных землевладельцев-феодалов, более того, большие преобразования коснулись также и владетельных прав епископа и рода Хедервари. Таким образом в городе-крепости власть и суд наряду со стольным капитулом творил в действительности комендант крепости и его подчиненные. Для урегулирования дел различных социальных групп городского населения: посадского люда, военных, комитатских дворян были созданы совместные форумы, но ими занимались также и военный суд, городская ратуша, а также крепостной суд. Однако весьма редко имело место, чтобы для решения совместных дел немецких солдат и венгерских горожан эти органы действовали сообща. Компетенция военных властей, занимавшихся судебными делами, распространялась не только на вынесение приговора, но в случае немецкого войнства в XVI веке, а для венгерского войнства со второй половины XVII века — и на дела куплипродажи земельных участков и домов, на составление завещаний, перепись земельных участков и домов (недвижимого имущества). Таким образом, городское население, зажато между феодалом и военным сословием, пыталось поддерживать свою городскую жизнь и защищать свое самоуправление.

Lajos Gecsényi

SOLDATEN UND DIE ZIVILBEVÖLKERUNG IN DER GRENZFESTUNG VON RAAB IM XVI. UND XVII. JAHRHUNDERT

Resümee

Infolge der sich in den 30-er und 40-er Jahren des XVI. Jahrhunderts wiederholt erneuernden Expansion der türkischen Macht, wurde die Frage der Verstärkung der Verteidigung des westlichen Teil des Landes und der österreichischen Provinzen immer schärfer aufgeworfen. Eine der wichtigsten Kettenglieder des auf dem westlichen Teil von Transdanubien allmählig ausgebauten Verteidigungssystems wurde die bei dem Kreuzungspunkt von Land- und Wasserwegen liegende Burg und Stadt von Raab, die zugleich auch das kirchliche und weltliche Verwaltungszentrum des Gebietes und wichtiger Markt der landwirtschaftlichen Produkte und der Industrieartikel war. Die Grundherren der Stadt waren durch Jahrhunderten der Bischof von Raab, das Domkapitel und die Familie Héderváry. Das über der Ruinen der einstigen römischen Festung gebaute, befestigte Schloß und die mit einer Mauer umgebene Stadt standen unter der Oberhoheit des Bischofs bis im Jahre 1527 die königliche Wache in Besitz nahm.

Durch die zunehmende türkische Gefahr angeregt, wurde der sog. Schloßgrund in den 1540-er Jahren mit Planke und Schanzen umgeben, dann nach Plänen italienischer Baumeister, zum größten Teil auf die Kosten der niederösterreichischen Stände und mit der Fronarbeit der Leibeigenen aus den umliegenden Komitaten begann die Errichtung einer modernen Burg. Gleichzeitig wurde die Zahl der Wache in der Grenzfestung erhöht: ungarische und südslawische leichte Reiterei, ungarische und deutsche Infanterie und bedeutendere Feuerkraft geriet in die um die 70-er Jahren aufgebaute Festung, wo aber auch die Mehrheit der Zivilbevölkerung geblieben ist. Das niedrige und unregelmäßige Gehalt der vielköpfigen Garnison, die Versorgungs- und Einquartierungsschwierigkeiten haben zahlreiche Möglichkeiten zum Konflikt im Alltagsleben der Soldaten und der Zivilbevölkerung geschaffen. Das Soldatenvolk hat die Zivilbevölkerung nicht nur auf die Bau von Quartieren gezwungen, sondern es hat ihre Häuser besetzt oder gekauft, ihnen die Tiere weggenommen, ihnen das Lebensmittel geraubt, die reicheren von ihnen brandgeschätzt. Um ihr Auskommen zu sichern, begannen die Soldaten den Acker zu bauen und Tiere zu züchten, haben sich in den west-

lichen Rindviehhandel eingeschaltet und auch dadurch die Lebensbasis der Zivilbevölkerung eingeengt.

Eine institutionelle Last bedeutete für die Stadtbewohner die Sicherung der militärischen Vorspanne, die Versorgung der militärischen Posten mit Brennholz, das Zustandebringen der in das Wirkungsbereich des Hauptkapitän liegenden selbständigen Zünfte.

Die Anwesenheit der Soldaten hat die Gerichtsbarkeit der legitimen Grundherren beträchtlich gelockert, und die große Umgestaltung hat sogar die Besitzrechte des Bischofs und der Familie Héderváry verwischt. In der Stadt der Grenzfestung wurde so die Herrschaft und die Gerichtsbarkeit neben dem Domkapitel eigentlich durch den Hauptkapitän und seine Untergeordneten ausgeübt, die alle andere Interessen der Sicherheit der Burg nachgesetzt haben. Für die Erledigung der juristischen Angelegenheiten der verschiedenen Schichten der Stadtbewohner: Bürger, Soldaten und Komitatsadeligen entstanden gelegentliche Forums, aber auch der ungarische Heeresstuhl, der Stadtrat und der Komitatsrichterstuhl beschäftigten sich damit. Es kam aber sehr selten vor, daß sie die gemeinsamen Angelegenheiten der deutschen Soldaten und der ungarischen Bürger zusammen erledigten. Die Wirkungsbereich der als Richter wirkenden Militärbehörden erstreckte sich nicht nur auf die Rechtsprechung, sondern im Falle des deutschen Militärs von der zweiten Hälfte des XVI-ten, im Falle der ungarischen Soldaten, von der zweiten Hälfte des XVII-ten Jahrhunderts auch auf die Kaufgeschäftsverfahren von Haus und Grundstück, die Errichtung von Testamenten und auf die Konskription der Häuser und Grundstücke. So versuchte die Zivilbevölkerung unter der Bedrängnis des Grundherren und des Militärs das Stadtleben zu aufrechterhalten und ihre Selbstverwaltung zu verteidigen.